

Nortautas Statkus*

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Nacionalizmo vaidmuo XXI a. tarptautinių santykių sistemoje

Nacionalizmas yra viena iš didžiųjų XIX ir XX amžių ideologijų, kurios nunykimas buvo plačiai ir užtikrintai teigiamas XX amžiaus pabaigoje. Tačiau „Brexitas“, Donaldo Trumpo išrinkimas JAV prezidentu ir dešiniųjų partijų nuolatinis stiprėjimas Europoje paskatino diskusijas apie nacionalizmo vaidmenį XXI a. tarptautinėje sistemoje. Straipsnis atsako į klausimą, ar ši nacionalizmo reanimacija – ilgalaikė tendencija ar tik epizodas, pagrindžiantis jo silpnėjimo prognozes.

Įvadas

Dar visai neseniai dauguma socialinių ir politikos mokslų tyrinėtojų ir politikų neabejojo, kad nacionalizmas yra pasmerktas išnykimui ir jau nebėra istoriją lemianti jėga. Nacijos, anot jų, praranda savo senąsias funkcijas. Tarptautinių ir nevyriausybinių organizacijų skaičiaus augimas, tarptautinė ekonomikos ir finansų rinka, naujos transporto ir komunikacijų technologijos lemia, kad „nacija“ ir „nacionalizmas“ yra jau nebe adekvatūs terminai, apibūdinant ir analizuojant politinius darinius ar net sentimentus, kažkada įvardytus šiais žodžiais. Nacijos ir nacionalizmas, jų įsitikinimu, yra tik tam tikru istoriniu periodu socialiai sukurti kultūriniai artefaktai, kai dėl modernizacijos poveikio absoliutinės monarchijos buvo priverstos demokratizuotis. Socialiniai inžinieriai pasinaudojo senomis ir išrado naujas politines tradicijas, kad susietų legitimumo ryšiais valdančiuosius sluoksnius ir mases ir sužadintų jų aktyvų dalyvavimą pilietiškuose reikaluose. Dvidešimt pirmojo amžiaus pradžioje daugiau nebėra poreikio naudoti nacionalizmo relikvus – nacijos išrastos; jos – fikcija, fabrikacija, iliuzija, kuri išsisklaidys, kai išsikvėps ją lėmusios istorinės jėgos.

Pavyzdžiui, dabar itin populiarius transhumanizmo, nacionalizmo pabaigos bei pasaulinės imperijos šauklys Y. Harari 2013 metais pateikė tiesiogį įstabią globalaus liberalizmo požiūrio į nacionalizmą kvintesenciją:

* *Doc. dr. Nortautas Statkus* – Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Mokslo centro direktorius, Politikos mokslų katedros docentas. Adresas korespondencijai: Šilo g. 5a, 10322 Vilnius, tel. 8 706 76193, el. p. nortautas.statkus@lka.lt

Įsibėgėjant XXI a. nacionalizmas greitai užleidžia savo pozicijas. Vis daugiau žmonių mano, kad teisėtas politinės valdžios šaltinis yra visa žmonija, o ne kokios nors konkrečios tautybės nariai, o pagrindinis politikos uždavinys turėtų būti žmogaus teisių apsauga ir visos žmonių rūšies interesų gynimas. /.../ Tiesiai mums prieš akis besiformuojanti pasaulinė imperija yra valdoma ne kokios nors konkrečios valstybės ar etninės grupės. Kaip ir vėlyvojoje Romos imperijoje ją valdo įvairiautis elitas ir riša bendrą kultūra bei bendri interesai. Vis daugiau viso pasaulio verslininkų, inžinierių, ekspertų, mokslininkų, teisininkų ir vadovų pajunta poreikį prisijungti prie šios imperijos. Jiems tenka rinktis – atsiliepti į imperinį šauksmą ar likti ištikimiems savo valstybei ir jos žmonėms. Vis daugiau jų renkasi imperiją.¹

Tačiau Putino Rusijos karas prieš Ukrainą ir Krymo aneksija, „Brexitas“, Trumpo išrinkimas JAV prezidentu 2016 metais, jo administracijos vykdoma ekonominio protekcionizmo politika, pasitraukimas iš Paryžiaus klimato sutarties ir dešiniųjų radikalių partijų, siekiančių susigrąžinti ES deleguotas valstybių narių kompetencijas, nuolatinis stiprėjimas Europoje, Škotijos ir Katalonijos politiniai judėjimai ir referendumai dėl nepriklausomybės sukėlė klausimus, ar tikrai nacionalizmas silpsta. Ar tikrai nacionalizmo „laidotuvės“ nėra per ankstyvos ir toks požiūris yra adekvatus realiems procesams. Ir paskatino diskusijas apie geopolitinės konkurencijos sugrįžimą bei nacionalizmo atgimimą. Jungtinės Karalystės ir Rusijos grįžimas prie nacionalizmo ir tradicinės geopolitikos liudija du garsius pavyzdžius, kai dvi Europoje seniausios suverenios nacijos, kurių niekas nebuvo užkariavęs jau daugiau kaip 500 metų, renkasi savo kelią anapus europinės regioninės integracijos, o likusios ES šešiasdešimtmetį pasitiko susiskaldžiusios ir neturinčios aiškios visas nares vienijančios ateities vizijos. Šie procesai verčia įvertinti nacionalizmo, kaip politinės ideologijos, vaidmenį XXI a. tarptautinėje sistemoje ir atsakyti į klausimą, ar šis nacionalizmo „atgimimas“ yra ilgalaikė tendencija ar tik laikinas epizodas, pagrindžiantis jo silpnėjimo prognozes.

Straipsniu siekiama iš naujo įvertinti:

- nacionalizmo pasklidimo moderniais laikais ekonomines, socialines, technologines ir politines priežastis – nacionalizmo teorijų pamatinius teiginius;
- nacionalizmo teorijų adekvatumą XXI amžiaus pirmosios dekadės globalizacijos procesų aiškinimui;
- XXI amžiaus pradžios tarptautinės politinės ekonominės sistemos bei technologinių (IV pramonės revoliucija) pokyčių implikacijas nacionalizmo ideologijai.

¹ Harari, Y., *Sapiens. Glausta žmonijos istorija*. Vilnius, 2016, p. 195–196.

1. Nacionalizmo kilmė ir istorinė raida

Nacionalizmas apibrėžiamas kaip idealas ar ideologija, teigianti, kad etninės ir politinės ribos turi sutapti ir kad etniškai vienalytė valstybė yra geriausia politinės organizacijos forma². Šiam nacionalizmo apibrėžimui galima tik pritarti. Racionalu apibrėžti *naciją* kaip politiškai organizuotą etninę grupę, siekiančią išsikovoti ar išsaugoti politinę autonomiją arba nepriklausomą valstybingumą. *Nacionalinė valstybė* yra valstybė, kurios beveik absoliuti dauguma piliečių priklauso vienai etninei grupei.

Dauguma šiandieninių nacijų (politizuotų etnosų) yra naujos. Nacionalizmas (politinė ideologija) yra šiuolaikiškas reiškinys, kaip ir teigia modernistinės pakraipos nacionalizmo teorijos. Tačiau svarbu pažymėti, kad nacionalizmo šaknys siekia priešistorinį neolito laikotarpį. O ne visi etnosai, ir juo labiau ne etninė tapatybė ar etninė diferenciacija, kaip reiškiniai, yra būdingi tik modernybei. Pastaruosius du reiškinius galima apibūdinti kaip pirmųjų, bet ne kaip „antlaikiškus“. Kadangi jie atsiranda natūralios atrankos būdu, evolucionavusiems žmonių giminystės atpažinimo mechanizmams prisitariant prie neolitui specifinių socialinių ir ekologinių aplinkos veiksnių.

Nors nacijos – modernios, bet galima atrasti išimčių – tai antikinis Egiptas ir pomakabėjiškas Izraelis, ir galbūt ankstyvoji Asirija. Šios valstybės beveik sutapo su etnosais. Bet šios išimtys buvo nulemtos gana atsitiktinai susiklosčiusių geopolitinių aplinkybių. Tik modernizacija paverčia naciją tarptautinės sąrangos norma. Tačiau iki modernių laikų etniškumo ir politikos ryšys greičiau buvo sporadiškas ir nereguliarus, nors negalima teigti, kad etniniai sentimentai dažnai nevaidino svarbaus vaidmens vidiniuose ir tarpvalstybiniuose konfliktuose. Visiškai galima pritarti A. D. Smitho nuomonei, kad radikali cezūra etniškumo istorijoje yra Prancūzijos revoliucija, kuri susiejo abstrakčią tautos suverenumo idėją su konkrečia etniškai apibrėžta politine bendrija. Vienas po kito Europoje ir Naujajame pasaulyje atsirado nacionalistiniai judėjimai, reikalaujantys politinės nepriklausomybės savo „nacijoms“. Anot W. Connoro, nuo „1789 dogma, kad „svetimųjų“ valdymas yra neteisėtas“, plito vis plačiau ir plačiau, kol tapo tarptautinės teisės norma³. Ankstesnėse epochose nacionalizmas ir nacijos buvo neįmanomos, nes agrarinėms visuomenėms neiškilo jokie poreikio suvienyti įvairių socialinių sluoksnių ir izoliuotų geografinių regionų į didesnius kultūriškai ir politiškai vienalyčius vienetus. Nacijos išrandamos ar

² Motyl, A., *Sovietology, Rationality, Nationality: Coming to Grips with Nationalism in the USSR*, New York: Columbia University Press, 1990, p. 48–50.

³ Connor, W., *Ethnonationalism: the Quest for Understanding*, p. 169.

susiformuoja, kad patenkintų modernizacijos procesų pagimdytus funkcinis reikalavimus⁴. Modernizacijos procesai – industrializacija ir jos netolygumas, masinis švietimas ir raštingumas (Gellneris, Nairnas)⁵, kapitalizmas, naujos komunikacinės ir transporto galimybės, spauda (Andersonas, Deutschas)⁶, masinė armija ir vyriausybių socialinė inžinerija (Posenas, Hobsbawmas)⁷ – neabejotinai lėmė etninės tapatybės ir etnocentrizmo reikšmės padidėjimą, kitaip sakant, pakitusi socialinė aplinka pakeičia etnocentrizmo kainos ir naudos santykį. Industrializacija suardo agrarinių bendruomenių tvarką – valstiečiai keliai į miestus, kitus regionus, mobilizuojami į armiją ir t. t. Susidūrę su etnine diskriminacija jie arba asimiliuojasi į dominuojančią etninę grupę arba inteligentijai padedant susiburia į nacionalistinius judėjimus, kad pagerintų savo ir vaikų socialinę padėtį. Konkreti įvykių eiga priklauso nuo etninių grupių ir valstybės jėgų balanso.

Karybos evoliucija taip pat turėjo poveikį ir nacijų – politizuotų etninių grupių susiformavimui bei šiuolaikinės tarptautinės politinės sistemos atsiradimui. Masinė armija pakeitė jėgų santykį nacionalizmo naudai XVIII a. pabaigoje. Istorijos ratas apsisuko 360 laipsnių kampu ir karinės technologijos raida vėl suteikė kiekvienam visuomenės nariui galimybę tapti kariu. Todėl jėgų balansas valstybės viduje pasikeitė. Galima spėti, kad būtent tai yra raktas į nacionalizmo ir nacionalistinių judėjimų išplitimo problemą. Masinė armija lėmė didesnę etniškumo (kaip suvokiamos tolimos giminystės) politinę svarbą XVIII amžiaus pabaigoje – XIX amžiuje nei ankstesnėse epochose. Etninis valstybės homogeniškumas stiprino valstybės karinę galią ir tapo svarbus veiksnys vyriausybėms. Todėl buvo kuriamos ir propaguojamos nacionalistinės doktrinos, ir vykdomos valstybinio masto indoktrinacinės ir asimiliacinės programos per mokyklą, kariuomenę ir bažnyčią. Bendros tėvynės ir etninio bendrumo simboliams propaguoti buvo pasitelkiama imitacija, orientaciniai ir klasikiniai sąlyginiai refleksai, dėl kurių etniškumą buvo stengiamasi asocijuoti su valstybės interesais.

Kita vertus, masinė armija atvėrė galimybę subordinuotų etnosų nariams kolektyviai siekti politinės autonomijos ar valstybinės nepriklausomybės, t. y.

⁴ Gellner, E., *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius: Pradai, 1996, p. 40–69; Anderson, B. *Imagined Communities*, London: Verso Editions, 1983, p. 37–46; Hobsbawm, E., *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p. 80–100.

⁵ Gellner, E., *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius: Pradai, 1996; Nairn, T., *The Break-up of Britain*, London: New Left Books, 1977.

⁶ Anderson, B., *Imagined Communities*, London: Verso Editions, 1983; Deutsch, K., *Nationalism and Social Communication*, MIT Press, 1966.

⁷ Hobsbawm, E., *Nations and Nationalism since 1780*, p. 80–100; Posen, B. R., „Nationalism, the Mass Army, and Military Power“, *International Security*, 18, 2, 1993, p. 80–124.

savo grupinio statuso pakeitimo valstybės viduje arba tarptautinėje sistemoje. Nacionalistinių siekių buvo nebeįmanoma ignoruoti. Imperijas buvo per brangu išlaikyti, o nacionaliniai sukilimai darėsi nebe tokie beviltiški. Masių įtakos augimas karybai suteikė nacionalistams realią galimybę ginklu siekti politinio etninės grupės statuso pakeitimo. Tuo pat metu vyko valstybių demokratėjimo procesai (nulemti to paties veiksnio – galių balanso pasikeitimo tarp valdančiųjų ir valdomųjų). Tai sudarė sąlygas ir taikiam nacionalistų tikslų įgyvendinimui. O naujos komunikacijos ir transporto technologijos (spauda, garvežiai, garlaiviai, telegrafas) padėjo propaguoti ir etninio, ir pilietinio nacionalizmo doktrinas ir organizuoti abiejų tipų nacionalistiniams judėjimams. Dėl modernizacijos nacijos yra tarptautinės sistemos norma, o etninė tapatybė tapo ir lieka aktuali didžiąjai visuomenės daliai.

2. Postnacionalistinis XXI amžius

Pirmiausia reikia apžvelgti, ar dvidešimt pirmojo amžiaus pradžioje tikrai išsikvėpė nacionalizmą pagimdę socialiniai veiksniai ir jėgos. Jei nacijų susiformavimą ir nacionalizmo išplitimą lėmė „trilypė revoliucija“: ekonominė, karinė-administracinė ir kultūrinė-edukacinė⁸, tai analogiškai kokybiniai pokyčiai šiose socialinių santykių sferose turėtų sukurti prielaidas nacijų dezintegracijai. Kitaip tariant, reikia ištirti, ar susidaro ekonominės, politinės ir socialinės sąlygos politinėms bendruomenių riboms atsiskirti nuo etninių ribų – susikurti gyvybingoms didesnėms ar mažesnėms už nacionalines valstybes politinėms bendruomenėms, kurios nesutaptų su etninėmis grupėmis.

XX pabaigos – XXI amžiaus pradžios tarptautinius politinius, socialinius ir ekonominius santykius apibūdinančiu svarbiausiu bruožu pasidarė nelengvai apibrėžiama „globalizacija“ – laiko ir erdvės susitraukimas ir visuotinis visa ko pasaulinis susisaistymas⁹. Kapitalistinių santykių raida, pramonės ir transporto revoliucijos padarė įtaką feodalinių valstybių ekonominei integracijai, kai regioniniai skirtumai ir izoliacija buvo panaikinti. Interneto, socialinių tinklų, genetinės inžinerijos ir dirbtinio intelekto kūrimo pažanga – IV pramoninė revoliucija atveria žmonijai iki tol neregėtas kūrybines galimybes, o XX amžiaus pabaigoje pasaulio ekonominiai centrai susisiejo glaudžiais ūkiniais ir finansiniais ryšiais, kaip kad XIX a. įvyko nacionalinių valstybių ribo-

⁸ Smith, A. D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Basil Blackwell, 1986.

⁹ Lim, T. C., *International Political Economy: An Introduction to Approaches, Regimes, and Issues*. Saylor.org, 2014, p. 10.

se¹⁰. Ar globalizacija ir IV pramonės revoliucija panašiai nepanaikina nacionalinių skirtumų ir nacionalinių rinkų izoliacijos?

Karinių technologijų patobulinimai (išrasti šautuvai), efektyvesnis valstybės išteklių naudojimas skatino XVIII–XIX a. profesionalios masinės armijos ir valstybinio biurokratinio aparato plėtrą. Dabar technologinė pažanga karyboje lemia vis didesnę pažangiausių valstybių armijų profesionalizaciją ir automatizaciją. Karinį pranašumą šiandien turi ne masiškiausios, bet profesionalios ir technologiškai pažangios karinės pajėgos¹¹. Ar tokia tendencija karyboje galiausiai neturėtų vesti ir prie demokratijos ir nacionalinių valstybių pabaigos, t. y. etninių ir politinių vienetų ribų išsiskyrimo?

Sėkmingam valstybės administravimui XIX ir XX amžiuose reikėjo suvienodinti įstatymus, teisinę sistemą, mokesčius ir teisinę priežiūrą. Reikėjo paruošti profesionalius karininkus ir biurokratus, o tai skatino pasaulietinių karo akademijų, aukštųjų mokyklų, mokslo draugijų raidą. Taip atsirado nauja sekuliarizuota klerikų klasė (inteligentija), priklausoma nuo valstybės dotacijų ir todėl lengvai sutapatinti save su valstybe. Valstybė palaipsniui išstūmė bažnyčią iš švietimo srities, pati užimdama svarbiausiojo edukatoriaus vietą. Efektyvesnio valstybės administravimo poreikiai vertė valstybę standartizuoti švietimą ir kultūrą. Kyla klausimas, ar dėl globalizacijos poveikio negrįžtamai nevyksta pasaulinio masto teisinė, kultūrinė ir švietimo sistemų konvergencija ir palaipsniui neatsiranda globalinė kultūra. Kad būtų galima atsakyti į šiuos klausimus, mes turime išsiaiškinti globalizacijos atsiradimo priežastis ir reikšmę modernioms valstybėms – jų ekonomikoms bei tapatybėms.

2.1. Globalizacija – pereinamoji fazė prieš sisteminių hegemono pasikeitimą

Tarptautinė politinė ekonominė sistema (toliau – TS) gali keistis ir kisti ją sudarančių valstybių (kitų veikėjų) padėtis, gali vykti pačios sistemos pokytis¹². Globalizacijos tyrėjai kaip tik ir nesutaria, ar globalizacija yra sisteminis ar tarptautinių santykių sistemos pokytis. *Sisteminis* pasikeitimas vyksta, kai kokie nors technologiniai, ekonomikos, organizaciniai ar kultūriniai procesai (karinės ir strateginės inovacijos, ekonomikos, švietimo plėtra) sudaro prielaidas tarptautinės sistemos veikėjams (įprastai valstybėms) ją keisti savo naudai,

¹⁰ Friedman, Th., *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*. Farrar, Straus and Giroux, 2005, p. 9–11.

¹¹ Friedman, G., *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century*, Doubleday, 2009, p. 177–183.

¹² Gilpin, R., *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982, p. 39–49.

nes tai didina jų galią bei prestižą arba mažina jiems sistemos pertvarkos kaštus. Sistema keičiama tol, kol permainų ribinė nauda ir ribinė kaina atsveria viena kitą ir pasiekiami pusiausvyra¹³. Sisteminiis pokytis gali įvykti pamažu arba staiga, taikiai arba per karus. *Sistemas* pokytis įvyksta, kai kinta tarptautinės sistemos elementų prigimtis. Pavyzdžiui, galingos imperijos, miestai-valsstybės ir riterių ordinai, vaidinę svarbų vaidmenį Viduramžių Europoje, beveik išnyko kaip geopolitiniai veikėjai iš šiuolaikinės TS, kur juos pakeitė modernios centralizuotos valstybės.

Hiperglobalizacijos teorijų šalininkai – K. Ohmae, V. Cable, W. Wriston, W. Greider, S. Gill, J. M. Guehenno – teigia, kad XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje susikūrė prielaidos TS *sistemas pokyčiui* dėl didėjančios transnacionalinių korporacijų įtakos. Hiperglobalistų globalizacijos samprata teigia, kad tai yra visiškai nauja žmonijos istorijos epocha – „globalios civilizacijos“ tapsmas. Šiai civilizacijai būdingi universalūs ekonominio, politinio ir kultūrinio gyvenimo standartai, besiformuojantis transnacionalinis elitas bei kuriami globalaus valdymo mechanizmai (korporatyviniai tinklai), globali „pilietinė visuomenė“ (nevyriausybinių organizacijų, spaudimo grupių tinklai), vartotojiška ideologija. Globalizacija skatina pasaulinės ekonomikos raidą. Greiti ir beveik laisvai sklindantys informacijos, idėjų, kultūrinių vertybių, kapitalo, prekių ir paslaugų bei žmonių srautai lemia globalios ekonomikos laimėjimus, nors duodama nauda nėra prieinama visiems žmonėms tolygiai – globalizacijos evoliucija yra netolygi, lemia didėjančius ekonominius skirtumus¹⁴.

Hiberglobalistai pastebi, kad nors pasaulinės politikos scenoje tebevyrauja nacionalinės valstybės, tačiau vyriausybės vis mažiau kontroliuoja teisėtai ar neteisėtai jų sienas kertančius informacijos srautus, apsikeitimą technologijomis, ligų plitimą, migraciją, ginklų prekybą ir finansines transakcijas. Nevyriausybinių veikėjų, pradedant verslo įmonėmis ir baigiant pelno nesiekiančiomis organizacijomis, vis labiau vaidina svarbesnį vaidmenį vidaus ir tarptautinėje politikoje. Globalizacija skatina migraciją, kuri formuoja skaitlingas ir įtakingas diasporas, kurios veikia priimančių šalių vidaus ir užsienio politiką, ir galiausiai pakeis tautines tapatybes. Kita vertus, „politinė bendruomenė“ neišsitenka nacionalinės valstybės rėmuose. Globalizacija skatina tarpautinį bendradarbiavimą tarp valstybių ir nevyriausybinių veikėjų. Valstybės

¹³ Kennedy, P., *The Rise and Fall of the Great Powers*, New York: Random House, 1987; Gilpin, R., *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982; Modelski G., Thompson, W. R., *Seapower in Global Politics, 1494–1993*, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press, 1998; Taylor, P. J., *Political Geography. World-Economy, Nation-State and Locality*, 3rd ed., London: Longman, 1993.

¹⁴ Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton, J., *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai, 2002, p. 72–109.

priverstos veikti kartu su nevyriausybinėmis organizacijomis – dalytis valdžia ir atsakomybe.

Valstybės iš dalies saugumo teikimą ir viešosios tvarkos palaikymą perleidžia privačioms samdinių armijoms ir saugos tarnyboms. Ekonominės ir socialinės gerovės užtikrinimą – transnacionalinėms korporacijoms ir nevyriausybinėms organizacijoms¹⁵. Hiperglobalizacijos teorijų šalininkų nuomone, pasaulio kultūrinė homogenizacija vykta kaip amerikietiškos populiariosios kultūros ir Vakarų civilizacijos vartotojiškos kultūros vertybių ir simbolių sklaida. Pasak jų, besiformuojanti globali kultūra – baigiamasis vesternizacijos proceso etapas¹⁶.

Skeptikai, tokie kaip P. Hirst ir G. Thomson, R. Gilpin, I. Wallerstein, yra įsitikinę tarptautinių ekonominių ryšių internacionalizacija, o suintensyvėjimas yra tik dar vienas TS hegemoninio ciklo etapas prieš *sisteminių pokyčių*. Jie pateikia „globalizacijos“ istorinių precedentų pavyzdžius ir iš esmės teigia, kad globalizacijos proponentai pervertina globalizacijos reikšmę ir klaidingai aiškino šio reiškinio prigimtį bei priežastis. Nepaisant gilių ontologinių skirtumų, R. Gilpin ir I. Wallerstein panašiai aiškina globalizaciją, kuri, pasak jų, yra naudinga hegemoninei valstybei jos klestėjimo laikotarpiu. Hegemonas palaiko tokią tarptautinę tvarką, iki prasideda galios nuosmukis¹⁷.

Skeptikai teigia, kad globalistai remiasi klaidinga prielaida, kad pasaulinė ekonominė tarpusavio priklausomybė dabar padidėjo iki beprecedenčio lygio ir pakeitė tarptautinės sistemos prigimtį. Tarptautinė prekyba ir tarpvalstybinės investicijos 1990-ųjų pradžioje nebuvo didesnės, nei 1913 metais, skaičiuojant pagal bendrąjį vidaus produktą. Po Antrojo pasaulinio karo tarptautinė prekyba ir investicijos tik palaipsniui pasiekė 1913 metų lygį 1990 metais. Globalizacija – optinė iliuzija. Antra, pasak globalizacijos unikalumo oponentų, klaidinga manyti, kad tarpusavio priklausomybė lemia tik bendradarbiavimą. Priklausomybė gali lemti ir tarpvalstybinius konfliktus, jei priklausomybė tampa nevienodai naudinga abiem pusėms. Trečia, jų teigimu, mes turime turėti omenyje, kad nacionalinė valstybė nėra tik ekonominės veiklos arena,

¹⁵ Cable, V., *Globalization and global governance*. Royal Institute of International Affairs, 1999, p. 32–45; Ohmae, K., *The Evolving Global Economy: Making Sense of the New World Order*. Harvard Business Press, 1995, p. XIII–XIV.

¹⁶ Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton, J., *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai, 2002, p. 327; Rengger, N. J., „Culture, Society, and Order in World Politics“, *Dilemmas of World Politics: International Issues in a Changing World*. Ed. by J. Baylis, N. J. Rengger, Oxford, 1992, p. 85–103.

¹⁷ *Ibid.*; Wallerstein, I., „Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World-System“, *International Sociology*, 2000, 15(2): 251–267; Gilpin, R., *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001, p. 3–24, 362–376.

bet yra kartu ir politinė, ir karinė, ir kultūrinė bendruomenė. Kiekviena nacija – ekonominis, politinis, karinis ir moralinis atskiras tarptautinių santykių subjektas¹⁸.

Pasak Wallerstein ir Gilpin, globalizacija yra priklausoma nuo valstybių galios didėjimo, hegemonija TS yra susijusi su valstybių ekonominės raidos ciklais. Gilpin remiasi hegemoninio stabilumo teorija, o Wallerstein – Kondratjevo bangų teorija. Kondratjevo banga – tai maždaug 45–60 metų trunkantis ekonominis ciklas. Pirmoje šio ciklo fazėje A (~25 m.) kurios nors šalies vienas ar keli pramonės sektoriai įgyja tam tikrą santykinį monopolį. Gaunamas didžiulis pelnas ir tos šalies pramonė, kartu ir visa ekonomika plėtojasi. Efektyvesnė gamyba lemia teigiamą šalies prekybos balansą. Iš prekybos sukauptas kapitalas stiprina finansinį šalies dominavimą. Tačiau tą produktyvumo monopolį sunku išlaikyti (technologijos perduodamos per investicijas, informacija nuteka ir kt.), atsiranda naujų konkurentų. Padidėjusi konkurencija mažina kainas, o jos mažina visų gamintojų pelną. Ekonomikos plėtra sustoja ir prasideda sąstingis. Antroji ciklo B fazė (vėl ~25 m.) – recesija. Nuo 1780 metų aptinkamos keturios tokios Kondratjevo bangos (ciklai)¹⁹. Nauji senoji hegemono konkurentai atsiranda A fazėje, B fazėje vienas iš konkurentų nugalė ir vėliau kitoje A fazėje įtvirtina savo hegemoniją, kuri pradeda silpti kitame B periode, pasirodžius naujiems konkurentams. Tai pradeda kitą hegemonijos ciklą nauju A pakilimu. Istorijos duomenys rodo, kad hegemonijos ciklas trunka apie šimtmetį, t. y. apima dvi Kondratjevo bangas. Hegemonijos atsiradimas tęsiasi nuo pirmosios Kondratjevo bangos iki antrosios pabaigos²⁰. Paskutinė penktoji Kondratjevo bangos A fazė prasidėjo 1995 m., kai buvo masiškai pritaikytos gamyboje informacinės technologijos, o dabar mes kaip tik išgyvename jos pabaigą. Kondratjevo bangos B fazėje silpstantys hegemonai griebiasi protekcionizmo ir tarptautinė sistema fragmentuojama bei regionalizuojama, bet nacionalinės valstybės išlieka svarbiausios regioniniuose blokuose²¹.

Per paskutinius XX amžiaus dešimtmečius įvyko reikšmingas didelės dalies pasaulio pramonės persikėlimo iš JAV, Vakarų Europos ir Japonijos į

¹⁸ Gilpin, R., *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001, p. 10–20; 77–102; 377–402.

¹⁹ Wallerstein, I. *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991; Taylor, P. J., *Political Geography. World-Economy, Nation-State and Locality*, 3rd ed., London: Longman, 1993.

²⁰ Taylor, P. J., *Political Geography. World-Economy, Nation-State and Locality*, 3rd ed., London: Longman, 1993, p. 64–76.

²¹ Gilpin, R., *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001, p. 93–102;

Ramiojo vandenyno, Azijos, Lotynų Amerikos ir kitas besivystančias šalis. Šis procesas lėmė ekonominio regionalizmo atsiradimą, kaip reakciją į didėjančią globalią tarpusavio priklausomybę ir ją lydintįs politinius, ekonominius, ir technologinius iššūkius. Kai tarptautinė ekonomika pasidarė labiau integruota, regioninės valstybių grupės sustiprino bendradarbiavimą, kad apsaugotų savo autonomiją, pagerintų derybines pozicijas su kitais regionais. Tačiau, pavyzdžiui, Gilpin, nors ir pripažindamas, kad regionalizmas tapo svarbiausia strategija, kurią naudoja valstybių grupės siekdamos padidinti savo ekonominę ir politinę galią TS, teigia, kad tarptautinės ekonomikos regionalizavimas nėra jokia alternatyva nacionalinei valstybei, bet reiškia atskirų valstybių pastangas kolektyviai ginti savo nacionalinius interesus²².

Galima svarstyti, kad jei globalizacija yra tik pereinamoji fazė keičiantis hegemonams, tai tarptautinė sistema ir jos pamatas nacionalinė valstybė bei nacionalizmas patiria tik įprastą „Vestfalijos tvarkos“ turbulenciją. Tačiau, net jei globalizacija nėra radikalus visiškai naujas žmonijos istorinės raidos etapas, požymių, kad kuriasi prielaidos TS *sistemas pokyčiui* galima aptikti.

2.2. Globalios ekonomikos ir politikos desinchronizacija

Remiantis globalizacijos skeptikų argumentais, lengva nesutikti su hiperglobalistų teiginiais dėl globalizacijos kaip radikalių pasaulinės istorijos cezūros. Sunkiau pritarti konservatyviam skeptikų nacionalinės valstybės reikšmės vertinimui šiuolaikinėje TS. Keista, kad patys pastebėję didėjančią regionalizaciją, skeptikai nesuteikia šiam procesui tinkamos reikšmės. XXI amžiaus antrajame dešimtmetyje Europoje, Azijoje ir Amerikos žemynuose aštrėja regionų konkurencija. Technologijos inovacijos ir jų plėtra yra netolygi. Ją skatina augantis geopolitinis Rusijos, Irano, Brazilijos, Indijos ir Kinijos prieššinimasis JAV hegemonijai ir ekonominei globalizacijai. Gilpin pastebi, kad hegemoninė valstybė, sukurdamą ir palaikydama sau palankią pasaulinę tvarką, pati ir „išsivysta sau duobę“ arba išseikvodama išteklius tai tvarkai palaikyti (persitempimas), arba suirdama dėl pertekliaus sukurto vidinio susipriešinimo ir hedonizmo (korupcija) bei taip sudarydama sąlygas iškilti revizionistinėms valstybėms. JAV liberali hegemonija, užtikrinanti globalią atvirą pasaulinę ekonomiką, kaip tik ir sudarė sąlygas Kinijai iškilti.

Regioniniai prekybos ir muitų susitarimai (NAFTA, ES, MERCOSUR,

²² Gilpin, R., *Ibid.*, p. 292–304; 341–361; 362–376.

ASEAN) galioja, o PPO Dohos derybos prekybos klausimais sustojo dar 2008 m. Pastarųjų 25 metų duomenys rodo, kad pasaulinė ekonomika desinchronizuojasi, o regionų viduje verslo ciklai vienodėja dėl skirtingo regionų vystymosi ir susiformavo regioniniai verslo ciklai²³. JAV protekcionistinę politiką demonstruoja: pasitraukimas iš Ramiojo vandenyno partnerystės (*angl. Trans-Pacific Partnership, TPP*) sutarties dėl laisvosios prekybos, persiderėjimas NAFTA 2.0 susitarimo (naujas vadinamas *angl. U.S.-Mexico-Canada USMCA*) JAV naudingesnėmis sąlygomis ir muitų karas su Kinija. Iš karto po inauguracijos D. Trumpo administracija nutraukė TPP, o vėliau pradėjo savo laisvosios prekybos susitarimų peržiūrą. 2018 m. lapkričio 30 d. pasirašė USMCA, kuris pakeitė NAFTA ir geriau gins JAV automobilių pramonės, ūkininkų ir autorių intelektualinės nuosavybės interesus. Lieka galioti 2018 m. kovą D. Trumpo JAV įvesti importo muitai plienui ir aliuminiui didžiausiems savo prekybos partneriams – Kanadai ir Meksikai (Europos Sąjungai taip pat, bet laikinai suspenduoti), o rugsėjo pabaigoje įsigaliojo D. Trumpo įvesti 200 mlrd. JAV dolerių vertės muitai Kinijos prekėms.

Įdomu pastebėti, kad didžiosios pasaulio valstybės JAV, Rusija, Kinija evoliucionuoja neoklasikinių imperinių struktūrų susikūrimo link. Kiekviename regione yra vyraujanti valstybė ar kelios valstybės, kurios kuria imperinio tipo hierarchines struktūras, šitaip stengdamosi užsitikrinti išimtinės savo įtakos zonas ir skirti didžiausią dėmesį savo ekonominiams ir politiniams prioritetams²⁴. Tačiau svarbu pažymėti, kad tarptautinėje sistemoje JAV išlaiko savo visapusišką pirmavimą beveik visose srityse, nes JAV atotrūkis nuo kitų galios polių – revizionistinių didžiųjų valstybių, pirmiausia Kinijos ir Rusijos, yra labai ryškus, bet tas atotrūkis tarp JAV ir Kinijos (kylančios potencialios supervalstybės) po truputį mažėja, būtent dėl globalios tvarkos teikiamų Kinijai ekonominių galimybių²⁵.

Kita vertus, sunku nematyti ir besikeičiančio nacionalinės valstybės vaidmens. Reikia sutikti su A. Giddens, S. Sassen, J. Rosenau, kurie pripažįsta vykstant esminį nacionalinės valstybės struktūros ir funkcijų pasikeitimą dėl globalizacijos. Modernios teritorinės (nacionalinės) valstybės struktūros ir funkcijų reikšmingas pasikeitimas – globalizacija palengva atsiejia nacionalinių valstybių valdžios *de facto* suverenitetą jos teritorijai

²³ Hirata, H., Kose, M. A., Otrók, Ch., „Regionalization vs. Globalization“. *IMF Working Paper No. 13/19*, January 2013, [žiūrėta 2018-02-22], <https://ssrn.com/abstract=2222483>.

²⁴ Lopata, R., Statkus, N., „Empires, the world order and small state“, *Lithuanian foreign policy review*, 2005, 15/16, p. 16–50.

²⁵ Brooks, Stephen G., Wohlforth, William C., „The Rise and Fall of the Great Powers in the Twenty-first Century: China's Rise and the Fate of America's Global Position“, *International Security*, 40, 2016, p. 7–53, [https://www.mitpressjournals.org/doi/full/10.1162/ISEC_a_00225?mobileUi=0&\[žiūrėta 2018-10-22\]](https://www.mitpressjournals.org/doi/full/10.1162/ISEC_a_00225?mobileUi=0&[žiūrėta 2018-10-22])

ir gyventojams ir taip globalizacija „rekonstruoja“ nacionalinių valstybių galią. Tiesa, jie globalizacija labiau supranta kaip dialektiškai prieštarinę procesą – *glokolizaciją*, kai integracijos ir centralizacijos aspektai dera su fragmentacija bei decentralizacija²⁶.

Ir nors moderni centralizuota valstybė išsaugo realios valdžios tam, kas vyksta jų teritorijoje, prerogatyvą, tačiau šią valdžią riboja kitos nacionalinės valstybės, transnacionalinai veikėjai, daugiašaliai ir dvišaliai valstybių įsipareigojimai. Todėl suverenumas gali būti labiau suprantamas ir traktuojamas tarptautiniuose santykiuose ne kaip apibrėžtas barjeras, bet derybinis pranašumas. Globalizacija keičia valstybių funkcijas, tačiau tai nereiškia valstybės, kaip institucijos, pabaigos. Valstybės vis labiau atlieka kolektyvinių veiksmų katalizatoriaus ir koordinatoriaus vaidmenis. Globalizacija aktyvina valstybę – kinta ne jos galia, bet funkcijos.

Nemažai šiuolaikinių valstybių yra silpnos valstybės (angl. *failed states*) arba žlungančios valstybės (angl. *colapsed states*). Pirmųjų pavyzdžiais būtų Sudanas, Irakas, Čadas, Ruanda, antrųjų – Somalis, Sirija, Demokratinė Kongo Respublika, Afganistanas. Vyksta politikos deteritorializacija – menkėja valstybės gyventojų lojalumas nacionalinei valstybei, nes tarptautinės migracijos srautai keičia nacionalinių valstybių gyventojų ir piliečių sudėtį. Kita vertus, „politinė bendruomenė“ neišsitenka nacionalinės valstybės rėmuose. „Politinė bendruomenė“ (savo likimą lemiantys kolektyvai) peržengia nacionalinių valstybių sienas. Globalizacija įtraukia transnacionalinius veikėjus ir jie darosi pajėgūs kreipti viešosios politikos eigą sau naudinga linkme. Telekomunikacijų pažanga leidžia galią panaudoti globaliu mastu, organizuoti ir koordinuoti politinę veiklą. Keičiasi politinės organizacijos formos – nuo hierarchijos tinklo organizacijos link²⁷.

2.3. Socialinių tinklų ir komunikacijų pažanga dekonstruoja „įsivaizduojamas“ nacionalines bendruomenes

Panagrinėkime komunikacijų technologijų augimo vaidmenį nacijų išlikimui. Nacijų susiformavimas siejamas su be precedentų išaugusiomis ko-

²⁶ Giddens, A., *Runaway World: How Globalization Is Reshaping our Lives*. Routledge, 2000; Rosenau, J. N., „Globalization and Governance: Bleak Prospects for Sustainability“, in ed. Lerch M., *Challenges of Globalization: New Trends in International Politics and Society*. Routledge, 2005, p. 201–217; Sassen S., „Globalization or denationalization?“, *Review of International Political Economy*, 10 (1), 2003, p. 1–22.

²⁷ Fergusson, N., *The Square and the Tower: Networks, Hierarchies and the Struggle for Global Power*. Allen Lane, 2017.

munikacijos galimybės (K. Deuschas) ir pasikeitusia komunikacijų forma, pvz., standartizuota kultūra teritoriškai apribotame politiniame darinyje (E. Gellneris). Pavyzdžiui, K. Deutschui nacija yra grupė žmonių, kuriuos vienija komplementarių komunikacijų tinklu perduodama kultūrinė informacija (komunikaciniai barjerai žymi ir etnines ribas)²⁸.

Kompiuterių galingėjimas ir interneto spartėjimas sudarė sąlygas sukurti technologines socialinio bendravimo platformas (*facebook, twitter, instagram, youtube* ir t. t.), kurios leido susikurti skaitlingiems virtualiems socialiniams tinklams (pasaulyje yra apie 2,6 mlrd. vartotojų, prognozuojama, kad 2021 m. bus 3 mlrd.)²⁹. Išmaniųjų telefonų skaičius yra panašus – 2,7 mlrd. ir turėtų 2020 m. pasiekti 2.87 mlrd. turėtojų. Išmaniųjų technologijų naudotojų procentas globaliai išaugo nuo 10 proc. 2011 m. iki 36 proc. 2018 m.³⁰ Socialiniai tinklai lemia, kad galima kur kas pigiau ir greičiau gaminti intelektualų turinį, jį paskleisti plačiau, nei spausdintą žodį. Socialinių tinklų atsiradimas prilyginamas Gutenbergo tekstų spausdinimo išradimui. Gutenbergo revoliucija sukūrė ir išplėtė nacionalinę viešąją erdvę, o socialiniai tinklai tą erdvę individualizuoja ir fragmentuoja³¹. Viešaisiais reikalais ir politika postmoderniose visuomenėse internetinė medija ir socialiniai tinklai įgalina piliečius domėtis ir dalyvauti *atsirinktinai*. Galėjimas pasirinkti ir atsirinkti buria piliečius į virtualius uždarus tinklus pagal pomėgius ir pažiūras, kur informacijos apykaita ir diskusijos vyksta tik tuose uždaruose virtualiuose informaciniuose „burbuluose“³². Ir jei nacijos buvo „išivaizduojamos“ bei konstruojamos per pasaulietišką literatūrą, laikraščių publicistiką, teatrą ir vėliau kiną, tai virtualūs informaciniai burbulai naikina nacionalinę viešąją erdvę ir naikina nacionalinę vienybę. Taip pat kaip ir iki-moderniais laikais, internetas ir socialiniai tinklai įgalina horizontalias teritorija neapribotas kultūras, kurios yra anacionalinės (panašiai kaip persų, sanskrito ar lotynų kalba ir kultūra paremtas imperijų elito grupes).

XXI amžiuje vyksta atvirkštinis Apšvietos epochai esmingai prisidėjęs prie nacionalinės valstybės susiformavimo procesas – švietimas slysta iš valstybės ir universitetų rankų, trinasi ekspertų gildijų ribos ir poreikis dėl komu-

²⁸ Deutsch, K. *Nationalism and Social Communication*. MIT Press, 1966.

²⁹ Statista „Number of social network users worldwide from 2010 to 2021 (in billions)“, *The Statistics Portal*, <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/> [žiūrėta 2018-12-28].

³⁰ Statista „Number of smartphone users worldwide from 2014 to 2020 (in billions)“, *The Statistics Portal*, <https://www.statista.com/statistics/330695/number-of-smartphone-users-worldwide/> [žiūrėta 2018-12-28].

³¹ Ferguson, N., „Square and tour“, talk at the Center for Strategic & International Studies, 19-01-2018, <https://www.youtube.com/watch?v=6XyLaYUVzJo> [žiūrėta 2018-12-28].

³² Kissinger, H., „How the Enlightenment Ends“, *The Atlantic*, June 2018, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/06/henry-kissinger-ai-could-mean-the-end-of-human-history/559124/> [žiūrėta 2018-12-28].

nikacijos globalizacijos ir prieigos prie žinių demokratėjimo³³. Raštingumas pasauliniu mastu pasiekė 86 procentus visų pasaulio gyventojų, kai nacionalizmo eros pradžioje 1820 m. tik 12 procentų mokėjo skaityti ir rašyti³⁴.

Socialinių tinklų atsiradimas ir komunikacijų globalizacija įgalina įvairių šalių piliečius efektyviau siekti politinių režimo permainų, kaip tai akivaizdžiai parodė Arabų pavasaris. Komunikacijų pažanga ir globalizacija atpigino komunikacijų turinio skleidimą globaliu mastu³⁵, tačiau duomenys rodo, kad didžioji dalis komunikacijų vyksta nacionaliniu arba vietiniu lygmeniu³⁶. Taip pat socialinių tinklų suteikta galimybė mobilizuoti mases permainoms Egipte, neparodė, kad socialiniai tinklai įgalina permainas įtvirtinti. Kinija ir Rusija apribojo ir cenzūroja internetą. Taip pat Rusija pradėjo eksperimentuoti, bandydama atsijungti nuo pasaulinio internetinio tinklo (angl. *World Wide Web*). Interneto tiekėjai turi pateikti Rusijos Dūmai pasiūlymą, kaip patikimai izoliuotis ir apsaugoti nuo kibernetinių atakų³⁷. Kinija, matyt, taip pat paseks jos pavyzdžiu, ir taip gali atsirasti „atskiri“ šių šalių kontroliuojami internetai – kibernetinė balkanizacija. 2018 m. rugsėjį *Google* vykdantysis pirmininkas E. Schmidt pareiškė, kad per 10–15 metų internetas tikriausiai suskils į tris (JAV, Kinijos ir ES)³⁸. Kinija ir Rusija jau dabar blokuoja joms politiškai nepriimtina turinį, kuria alternatyvius savo socialinius tinklus ir IT platformas. Kinijai ypač sekasi tą daryti. Kinija turi sukūrusi savo *Facebook* (*Wechat*), *Twitter* (*Weibo*), *Amazon* (*Alibaba*) ir *Google* (*Baidu*) alternatyvias platformas, kurias galima vertinti kaip kultūrinio, ideologinio ir ekonominio protekcionizmo regionalizacijos pavyzdžius.

Todėl galimybė greičiau ir pigiau priimti ir skleisti informaciją nereikia, kad informacija bus suprasta ir turės globalų ar pozityvų poveikį. Komunikacinės technologijos, kaip televizija, radijas, spauda, internetas, socialiniai tinklai, mobilieji telefonai, yra kultūriškai ir etniškai neutralios. Jos gali tapti bet kurio kultūrinio, etninio identiteto skleidimo instrumentais. Žiniasklaidos, socialinių tinklų ir transporto pažanga gali tiek sustiprinti, tiek sumažinti

³³ Nichols, Th. „Death of Expertise“, <https://www.aanzp.com.au/wp-content/uploads/2017/02/Death-of-Expertise.pdf> [žiūrėta 2018-12-28].

³⁴ Roser, M., Ortiz-Ospina, E., „Literacy“ *Our World In Data. org.*, 2018, <https://ourworldindata.org/literacy> [2018-12-29]

³⁵ Friedman, Th. „Thank you for being late“, *Talk at Google 22-02-2017*, [žiūrėta 2018-03-12], <https://www.youtube.com/watch?v=nuF2JKeM2CY>.

³⁶ Ghemawat, P., „Why the World isn't Flat“, *Foreign Policy*, October 14, 2009, p. 54–60.

³⁷ „Russia moves to split from global internet“, *SBS news*, 13 February 2019, <https://www.sbs.com.au/news/russia-moves-to-split-from-global-internet> [žiūrėta 2019-03-04].

³⁸ Kolodny, L., „Former Google CEO predicts the internet will split in two — and one part will be led by China“, *CNBC*, 21 September, 2018, <https://www.cnbc.com/2018/09/20/eric-schmidt-ex-google-ceo-predicts-internet-split-china.html> [žiūrėta 2018-11-12].

etninio savitumo suvokimą. Viską lemia etnocentriško ir nacionalistinio elgesio kainos ir naudos santykis.

Globalizacijos, regionalizacijos, religijos, kultūros ir etniškumo ryšys nėra vienareikšmiškas. Vyksta kompleksinė globalizmo ir vietinio kultūrinio religinio etninio identitetų sąveika. Nors etninės tapatybės reikšmė ir globaliame pasaulyje išlieka viena svarbiausių, nacionalinės tapatybės svarba keičiasi, nes kinta pilietybės suvokimas. Plinta daugialypės pilietybės institutas. Tai yra susijęs dalykas su globalizacijos sąlygota tarptautine migracija ir etnonacionalinių diasporų kūrimusi.

Globaliame pasaulyje, kur laikas ir erdvė yra lengvai įveikiami, o platus komunikacinis tinklas leidžia laisvai bendrauti iš bet kurio pasaulio taško, atsiranda visos sąlygos išlaikyti tautinį identitetą net ir gyvenant emigracijoje. O viršnacionalinių organizacijų gausa garantuoja, kad migrantams bus užtikrintos sąlygos puoselėti ir net propaguoti gimtąją kalbą, kultūrą, religiją. Todėl etnosai tampa vis labiau deteritorializuoti, o nacionalinės valstybės vis mažiau etniškai homogeniškos. Tai būdinga ir didžiosioms, ir mažosioms valstybėms.

Kinta ir pilietybės suvokimas: vyksta priešingas procesas nei XIX amžiuje. Nacijų transformaciją į nacionalinę valstybę keičia nacionalinių valstybių tapsmas multikultūriniais daugiaetniniais politiniais dariniais bei nacijų virtimas deteritorializuotais etnosais (diasporomis). Diasporoje gyvenantys etnosai dėl vis labiau globalėjančio pasaulio turi daugiau galimybių išlaikyti savo identitetą, palaikyti intensyvesnius ryšius su tėvyne. Todėl pilietybės ir tėvynės sąvokos net per keletą kartų išlieka netapačios. Ankstesnė tėvynės sąvoka, reiškusi bendrą kalbą, teritoriją, kultūrą, darosi ne tokia svarbi. Dėl globalizacijos palaipsniui diferencijuojasi pilietybės ir etninės tapatybės suvokimas, nacijos, kaip teritorinės etnokultūrinės politinės bendruomenės, dezintegruojasi užleisdamos vietą naujiems tarptautinės politikos veikėjams: tarptautinėms organizacijoms, supervalstybėms, valstybių kariniams, ekonominiams blokams bei sąjungoms. Tačiau etniškumas dėl to nepraranda savo aktualumo – kinta tik etnosų gyvavimo formos.

Diasporoje gyvenantys etnosai dėl vis labiau globalėjančio pasaulio turi daugiau galimybių puoselėti savo identitetą. Globalizacija kuria kokybiškai naujus ryšius, tradicijas ir naują gyvenamos būdą – Ž. Attali žodžiais tariant, „klajoklišką gyvenimo būdą“. Ekonomikos globalizacija, naujos ryšių ir informacinės technologijos šiandien suteikia galimybių kapitalui judėti greitai ir lengvai, todėl ilgai neužsibūna vienoje vietoje³⁹. Tačiau fundamentalus klausis-

³⁹ Frank, A. G., Gill, B. K., *The World System: Five Hundred Years of Five Thousand?* London: Routledge, 1993; Friedman, Jonathan, *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage, 1994.

mas lieka, ar tai rodo TS sistemos pokytį ar tik indikuoja eilinę sisteminę TS kaitą? Ir ką tai reiškia tapatybiniams procesams?

2.4. Nuo globalizacijos prie hierarchiškai struktūruotų regioninių blokų

Iš istoriko F. Braudelio, polit. ekonomistų I. Wallersteino, R. Gilpino, A. G. Franko ir B. K. Gillo, antropologo J. Friedmano darbų aiškėja bendrasis modelis, susiejantis kapitalo akumuliacijos centrų slinktį ir produkcijos decentralizaciją pasaulinėje ekonomikoje su kultūrinės identifikacijos procesais⁴⁰. Pagal tą modelį yra du sistemiškai susiję procesai.

Pirmasis procesas – tai anksčiau minėtas ilgas cikliškas kapitalo akumuliacijos centrų kilnojimas. Kapitalas iš senų centrų po tam tikro didėjimo periodo juda į palankesnes vietas pasaulinėje rinkoje. Pabrėžiama, kad tai būdinga ne tik Antikos civilizacijoms, bet ir moderniems laikams: iš Italijos – į Šiaurės Europą, iš Olandijos ir Šiaurės Prancūzijos – į Angliją, iš Anglijos – į JAV, iš JAV – atgal į Europą ir Japoniją, iš JAV ir Europos – į Rytų ir Pietryčių Aziją bei Braziliją.

Antrasis procesas – globalus ekonomikos suintensyvėjimas. Naujos ryšių ir informacinės technologijos sutrumpino ir net iškreipė kapitalo slinkties ciklą. Kapitalas šiandien juda greitai ir lengvai, todėl ilgai neužsibūna vienoje vietoje. Anglijos deindustrializacija truko šimtmetį, JAV keletą dešimtmečių, o Japonija ir Pietryčių Azija taip ir netapo vyraujančiu pasaulinės ekonomikos „branduoliu“. Friedmanas net teigia, kad ilgainiui gali susiformuoti nauja globali, neteritorinė struktūra – „pasaulinis miestas“ (angl. *world-city*). Aukštųjų technologijų, informatikos ir finansiniai sektoriai yra tiesiogiai susiję su kitais panašiais sektoriais kitose pasaulio vietose. Šie sektoriai turi savo paslaugų sektorius. Tokių pasaulinių miestų (Tokijas, Los Andželas, Niujorkas, Londonas, Honkongas) klasinė struktūra labai poliarizuota. Tai susiję su padidėjusiu multietninės darbo jėgos, dirbančios mažo produktyvumo paslaugų ir mažai apmokamuose aukštųjų technologijų pramonės sektoriuose, judėjimu. Pasauliniai miestai – ekonominio, kultūrinio, politinio elito prabangos centrai.

2015 metais Los Andželas (prilygo ekonomiškai Australijai), Londonas (jo ekonomika buvo didesnė už visos Olandijos), Niujorkas (1,49 trln. USD

⁴⁰ Braudel, F., *Civilisation and Capitalism 15th-18th Century*, 2, London: Collins, 1982; Wallerstein, I., *The Capitalist World Economy*, Cambridge: CUP, 1979; Frank, A. G. and Gill, B. K., *The World System: Five Hundred Years of Five Thousand?* London: Routledge, 1993; Friedman, J., *Cultural Identity and Global Process*, London: Sage, 1994.

ekonomiškai beveik prilygo visai Kanados ekonomikai 1,58 trln. USD), o 2015 metais Tokijo sukuriama BVP dalis buvo didesnė už Australijos ir Ispanijos BVP ir prilygo Kanados ir Pietų Korėjos BVP. Jei Tokijas būtų atskira valstybė, užimtų 15 vietą pagal šį rodiklį). 20 didžiausių pasaulinių metropolinių miestų BVP sudarė apie 14, trln. USD, tai buvo daugiau nei visos Kinijos BVP (11 trln.) ir penkių didžiausių ES valstybių narių BVP sudėjus⁴¹. 300 didžiausių metropolinių zonų ekonominis augimas 2014–2016 metais sudarė 67 proc. pasaulinės ekonomikos augimo ir 37 procentus globalaus užimtumo didėjimo ir 2016 metais šie metropoliniai miestai pagamino 49 procentus pasaulinės produkcijos, o juose dirbo ir gyveno apie 24 proc. pasaulio gyventojų⁴².

Pasaulinės ekonominės sistemos tyrinėtojai nesutaria, ar 2008 m. pasaulinė ekonomikos krizė žymi penktosios ilgosios Kondratjevo bangos B fazės pradžią. Vieni teigia, kad B fazė jau prasidėjo, o kiti numato, kad tai įvyks apie 2020 metus⁴³. I. Wallerstein radikaliai pastebi, kad pasaulinė kapitalistinė sistema priėjo struktūrinę krizę, nes ji darosi nenaudinga ne tik išnaudojamiems darbininkams, bet ir kapitalistams – gamybos bei paslaugų organizatoriams. Pasaulinės gamybos produktyvumas mažėja jau 50 metų. Kapitalistai vis mažiau sukaupia pridėtinės vertės, nes globaliai išsiplėtė vidurinė klasė, o dėl kompiuterizacijos ir robotizacijos menksta darbininkų klasės pajamos – didėja socialinė ir ekonominė poliarizacija. Nuo 1970 m. kapitalistų pelnai tik mažėjo, nes augo gamybos kaštai. Branduolio valstybėse vidurinė klasė traukiausi (pvz., 2015 metais JAV ir Vokietijoje sudarė apie 50 proc.⁴⁴, o 1971 metais JAV vidurinė klasė sudarė 61 proc., o 1983 m. Vokietijoje – 69 proc.⁴⁵), bet globaliai vidurinės klasės pasaulio gyventojų dalis augo nuo 13,8 proc. 2000 metais iki 26,6 procentų 2018 m. (gy-

⁴¹ Florida, R., „The Economic Power of Cities Compared to Nations“, CityLab, March 16, 2017, <https://www.citylab.com/life/2017/03/the-economic-power-of-global-cities-compared-to-nations/519294/> [žiūrėta 2018-12-28].

⁴² Bouchet, M., Liu, S., Parilla, J., Kabbani, N., *Global Metro Monitor 2018*, Brookings institution June 2018, p. 3–7, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2018/06/Brookings-Metro_Global-Metro-Monitor-2018.pdf#page=18 [žiūrėta 2018-12-28].

⁴³ Norkus, Z., „When the Kondratieff winter comes: an exploration of the recent economic crisis from a long wave theory perspective“, *Social space journal*, 2013, 1(5), [žiūrėta 2018-02-10], <http://socialspace-journal.eu/Pipty%20numer/Zenonas%20Norkus%20-%20KondratieffWinter.pdf>.

⁴⁴ Credit Suisse „Global Wealth Report 2015“, <https://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/?fileID=F2425415-DCA7-80B8-EAD989AF9341D47E> [žiūrėta 2018-12-30]

⁴⁵ Grabka, M. M., Goebel, J., Schröder, C., and Schuppfile, J. „Shrinking Share of Middle-Income Group in Germany and the US“ *DIW Economic Bulletin*, DIW Berlin, 18, 2016, p. 199–210, file:///E:/ACA-DEMIC/Publicacijos/Straipsniai/Strategine%20apzv%20alga%202018/biblio/Globalizacija/Global%20wealth%20Report%20Credit%20suisse/Shrinking%20middle%20income%20in%20US%20and%20Germany2016-18.pdf [žiūrėta 2018-12-30]; National Public Radio, „A Portrait Of America's Middle Class, By The Numbers“, 7 July 2016, <https://www.npr.org/2016/07/07/484941939/a-portrait-of-americas-middle-class-by-the-numbers> [žiūrėta 2018-12-30].

ventojai, kurių pajamos nuo 10 000 iki 100 000 USD)⁴⁶.

Pasaulinė ekonominė sistema išsibalansavo ir, Wallersteino matymu, struktūriniai prieštaravimai ir poliarizacija pasiekė pasaulinės sistemos bifurkacijos tašką. Jo įsitikinimu, pasaulinę kapitalistinę sistemą turėtų apie 2040 metus pakeisti kita politinė ir ekonominė sistema, kurios kontūrai dabar nėra visiškai aiškūs. Jo nuomone, nauja sistema gali būti santykiniai demokratiškesnė ir egalitarinė nei dabartinė kapitalistinė arba, atvirkščiai, išlaikyti blogiausių pastarosios bruožus – hierarchiją, nelygybę, išnaudojimą⁴⁷. Kad pasaulio tvarka keičiasi ir žmonija įžengė į pereinamąją fazę, pastebi daugelis tarptautinių santykių analitikų ir apžvalgininkų⁴⁸. Kaip pastebi Z. Norkus, nesvarbu, ar 5-osios Kondratjevo bangos (skaitmeninio technokapitalizmo) smunkanti fazė jau prasidėjo ar greitai prasidės, „jos metu išryškės technologiniai kito (6-ojo) kapitalistinio gamybos būdo pagrindai /.../ Technologinius šio naujo kapitalistinio gamybos būdo pagrindus bene tiksliausiai apibūdina „sintetinės biologijos“ sąvoka.“ Z. Norkaus teigimu, technokapitalizme svarbiausias galios šaltinis yra naujausių gamybos technologijų (tam tikro tipo žinių) nuosavybė ir šių žinių sklaidos barjerų išlaikymas, o technologijų raida „tampa stipriausiu kintamuoju, geriausiu ilgalaikių socialinių prognozių pagrindu“⁴⁹.

Perėjimas prie naujos politinės ir ekonominės sistemos bus susijęs su IV pramonės revoliucija, kuri labiau pritaikys gamybą vartotojui, bus labiau individualizuota (personalizuota) – grįžtama nuo masiškumo prie amatininkiškumo. Todėl fabrikai bus mažesni, svarbu bus lankstumas, o ne dideli kiekiai. Todėl ir ekonominiai ryšiai pirmiausia turės būti artimiausioje aplinkoje: miestas, miestelis, kaimas – kuo arčiau individualaus vartotojo. Tačiau susiejimas bus didesnis per „viską ir visus apimantį internetą“ (angl., *Internet of Things – toliau IoT*)⁵⁰. Dirbtinio intelekto (toliau – DI) plėtra, biotechnologija,

⁴⁶ Credit Suisse „Global Wealth Report 2018: US and China in the lead“, <https://www.credit-suisse.com/corporate/en/articles/news-and-expertise/global-wealth-report-2018-us-and-china-in-the-lead-201810.html> [žiūrėta 2018-12-30].

⁴⁷ Wallerstein, I., „On the future of Capitalism“, *Youtube*, [žiūrėta 2018-03-23], <https://www.youtube.com/watch?v=qCMLzUHnspA>

⁴⁸ Wright, Th. J., *All Measures Short of War: The Contest For the 21st Century and the Future of American Power*. Yale University Press, 2017, p. xi–xiii; Bremmer Ian *Us vs. Them. The Failure of Globalism*. Portfolio, 2018, p. 7–12; O, Walt, S. M., *The Hell of Good Intentions. America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. Farrar, Straus and Giroux, 2018, p. 31–36.

Friedman, G., „What Has Happened to Us. The global system that many fear is dying is already dead. The new one has yet to emerge“, *Geopolitical Futures*, 2 January 2019, <https://geopoliticalfutures.com/what-has-happened-to-us/> [žiūrėta 2019-01-02].

⁴⁹ Norkus, Z., *Du nepriklausomybės dešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Aukso žuvis, 2014, p. 585–586.

⁵⁰ Scalabre, O., „The next manufacturing revolution is here“, TED, https://www.youtube.com/watch?v=AyWtIwwEgS0&index=3&list=PLqb3-qmYM8X_nZLrHJuoEmvNG4lDDWorZ [žiūrėta 2018-12-30].

robotizacija ir automatizacija yra kertinės naujos ekonominės sistemos kūrimo tendencijos. Masinę gamybą jau keičia automatizacija ir 3D spausdintuvai. Tokių profesijų, kaip biržų brokeriai ir biržų analitikai, paslaugas vis dažniau teikia kompiuterių algoritmai, o ateityje eilė ateis vairuotojams, šeimos gydytojams ir t. t.⁵¹

Kapitalo akumuliacijos centrų kitimas, gamybos decentralizacija ir didėjanti pasaulinės ekonomikos regionų desinchronizacija (regionalizacija) generuoja dvi tarpusavyje susijusias branduolio valstybių socialinės ir kultūrinės sferų transformacijas. Silpnėjanti branduolio ekonominė hegemonija mažina valstybių pajamas iš mokesčių. Valstybės priverstos mažinti ir ar net atsisakyti socialinių paramos programų. Ekonominės plėtros lėtėjimas didina konkurenciją dėl turto paskirstymo visuomenėje. Tai skatina nacionalinio identiteto aižėjimą, nes suaktualina jau egzistuojančias subnacionalines tapatybes ir skatina formuotis naujas tapatybes (*horizontali fragmentacija*).

Tuo metu ekonomikos pakilimo regionuose vyksta pastebima nacionalinė konsolidacija ir etninė integracija (pvz., Pietryčių Azija, Malaizija, Indonezija). Tuo pat metu ekonomikos globalizacija didina socialinį susiskaldymą į superturtingus ir supervargšus (*vertikali poliarizacija*) tiek branduolio valstybėse, tiek ir periferijoje. Tarp transnacionalinių korporacijų vadybininkų, įvairių ekspertų, tarptautinių institucijų biurokratų ir pramogų verslo atstovų globaliu mastu klostosi nauja transetninė, hibridinė tapatybė, kuriai būdingas skirtingų kultūrų elementų sujungimas, t. y. tam tikras kultūrinis kreolizmas. Todėl šiuolaikiniai globaliniai identifikacijos procesai – *sociokultūrinė vertikali poliarizacija* ir *horizontali kultūrinė fragmentacija* (etnifikacija) – glaudžiai tarpusavyje susiję. „Kultūrinė fragmentacija“ žymi aborigeniškų, regioninių, etninių, neoreliginių ir lyties identitetų suklestėjimą, o antroji – „sociokultūrinė poliarizacija“ – nurodo į didėjančią pajamų stratifikaciją tarp socialinių sluoksnių ir kosmopolitiškų politinių ir ekonominių elitų formavimąsi⁵².

⁵¹ Harari, Y., *Homo Deus*. Glausta rytojaus istorija. Kitos knygos, 2018, p. 273–312.

⁵² Friedman, J., „Class Formation, Hybridity and Ethnification in Declining Global Hegemonies“, in Olds, R., and all eds., *Globalization and The Asia Pacific*, London: Routledge, 1999, p. 183–201.

2.5. Nacionalizmo duobkasys – skaitmeninė diktatūra ir biometrinis rasizmas

Anksčiau buvo minėta, kad masinės armijos išradimas kartu su kitais modernizacijos procesais nulėmė demokratėjimą ir nacionalinių valstybių formavimąsi. T. Van Haneno demokratizacijos ir poliarchijos formavimosi tyrimai rodo, kad demokratija atsiranda tada, kai galios resursai tolygiai plačiai pasiskirsto visuomenėje ir nei viena visuomenės grupė negali priversti paklusti ar išlaikyti dominavimo politinių konkurentų atžvilgiu. Kitaip tariant, visuomenėje nėra politinės centralizacijos, nes nėra turto ir kitų galios išteklių koncentracijos, demokratija atsiranda kaip institucionalizuotas kompromisas tarp konkuruojančių visuomeninių grupių, kuris nustato valdžios gavimo ir keitimo taisykles⁵³.

Automatizacija ir robotizacija karyboje, kaip ir gamyboje, mažina masių reikšmę ir žmonių poreikį, jų vertę karui bei ekonomikai. Y. Harari pastebi, kad pažangiausioms XXI a. kariuomenėms reikia „nedidelio skaičiaus itin gerai parengtų kareivių, dar mažesnio kiekio specialiųjų pajėgų superkarių ir saujelės ekspertų, mokančių gaminti ir naudoti sudėtingas technologijas. Modernių technologijų pajėgos sudarytos iš bepiločių lėktuvų ir kibernetinių kirminų, kurie pakeičia gausias XX a. kariuomenes, o generolai lemtingus sprendimus vis labiau patiki algoritmams.“⁵⁴ JAV, Rusijos ir Kinijos karinė pramonė sparčiai kuria DI autonomines ginkluotas sistemas, karinius sausumos bei vandens robotus ir dronus. Skelbiami tikslai, kad tai pagalbinės sistemos mūsų lauke, skirtos labiau žvalgybai, išminavimui, karių apsaugai. Veikiančios sistemos turėtų būti pradėtos naudoti apie 2030 metus⁵⁵.

Mažosios ir vidutinės valstybės nepajėgia ir negalės ateityje galinėtis su ekonomiškai pajėgiausiomis ir daugiausiai galinčiomis skirti kariniams moksliniams taikomiesiems tyrimams ir jų technologiniam pritaikymui valstybėmis ir jų blokais, kurie pagal karinės technologinės galios parametrus labai pirmąją (o kosminėje erdvėje apskritai potencialiai gali varžytis 9 valstybės,

⁵³ Vanhanen, T. „Democratization in the World and Challenges to European Democracies“, *The Korean Journal of International Relations*, 44, 2004, Seoul Korea, p. 201–214, http://kaisnet.or.kr/resource/down/2_11.pdf [žiūrėta 2018-11-11].

⁵⁴ Harari, Y., *Homo Deus. Glausta rytojaus istorija*. Kitos knygos, 2018, p. 275.

⁵⁵ Christian, Jon, „The Pentagon Wants to Buy Thousands of Battlefield Robots“, *Futurism*, 28 December 2018, <https://futurism.com/the-byte/battlefield-robots-pentagon-thousands> [žiūrėta 2018-12-30]; The UK Is Robitzski Dan „Developing Autonomous Killer Robots. The UK was opposed to autonomous weapons — until it wasn’t“, 12 November 2018, <https://futurism.com/uk-autonomous-killer-robots> [žiūrėta 2018-12-30].

bet realiai tikėtina tik – JAV, Rusija ir Kinija).⁵⁶ DI ir robotai imami sparčiai pasitelkti kriminalinei žvalgybai ir sekimui. Informacinių technologijų vystymas ir išmaniųjų prietaisų gausa pateikia labai daug duomenų apie žmones. Vyriausybės ir didelės technologijų korporacijos turi techninių galimybių šiuos duomenis kaupti ir saugoti ilgą laiką. DI pažanga leis efektyviai šiuos duomenis analizuoti realiu laiku. Protingos mašinos šiandien patikimai atpažįsta veidus, o greitai sugebės atpažinti ir vertinti neverbalinius kūno ženklus, susieti su žmonių turimais asmeniniais daiktais⁵⁷.

Žmonių masėms prarandant savo ekonominę ir karinę vertę, elitui tokia ūkio ir karybos raida gali didinti demokratijos išlaikymo kaštus (progresiniai mokesčiai, turto perskirstymo socialinė politika ir pan.) ir kartu mažinti neigiamus demokratijos atsisakymo padarinius⁵⁸. Y. Mounk paskutinėje savo studijoje parodo, kad liberaliosios demokratijos dekonsoliduojasi – Vakarų visuomenėse nepasitikėjimas liberaliomis demokratinėmis institucijomis ir procedūromis didėja, o pagarba demokratinėms normoms menksta. Jo surinkti duomenys rodo per paskutiniuosius XX amžiaus dešimtmečius Vakaruose didėjo dalis piliečių, kuriems priimtinas kariuomenės ar (ir) vieno žmogaus, stipraus lyderio, valdymas⁵⁹.

Pagal 2011 m. apklausų duomenis, 44 proc. 18–24 metų jaunuolių ir 32 proc. visų apklaustųjų JAV manė, kad gerai arba labai gerai yra turėti politinę sistemą su stipriu lyderiu, kurio neriboja Kongresas ar rinkimai. Bet 1995 metais tokias pažiūras turinčių jaunuolių buvo dešimt procentų mažiau – 34 proc., ir atitinkamai 24 procentai visų apklaustųjų laikėsi tokios nuomonės. Kariuomenės valdymui 1995 m. pritarė tik 8 proc. 18–24 metų jaunuolių ir 7 proc. visų apklaustųjų JAV, bet 2011 metais tokių jaunuolių skaičius išaugo trigubai – 24 procentai (ir 16 procentų visų apklaustųjų). Įdomu pastebėti, kad turtingų amerikiečių gretose žavėjimasis kariniu valdymu išaugo šešis kartus – nuo 6 procentų 1995 m. iki 35 procentų 2011 m.⁶⁰ Y. Mounk argumentuotai

⁵⁶ Česnakas, G., „The Implications of the Technological Trends in Military on the Defence of Small States“, pranešimas metinėje konferencijoje „Lietuvos nacionalinis saugumas ir gynyba“, 2018-11-28.

⁵⁷ „Does China's digital police state have echoes in the West? The state can gather more information, more easily, than ever before. Do not underestimate the risks“, *The Economist*, 31 May 2018, <https://www.economist.com/leaders/2018/05/31/does-chinas-digital-police-state-have-echoes-in-the-west> [žiūrėta 2018-12-30]; Fasman, J., „More data and surveillance are transforming justice systems“, *Technology Quarterly*, 2 June 2018, <https://www.economist.com/technology-quarterly/2018-05-02/justice> [žiūrėta 2018-12-30].

⁵⁸ Mounk, Y., „Automation will crush democracy“, *Intelligence squired debate 16-05-2018*, <https://www.youtube.com/watch?v=A7Tzbu2xJnc&list=PLh9Xs5KXL88hrn3VfkVc3kvh6LOnk0AP7&index=22&t=4502s> [žiūrėta 2018-11-11].

⁵⁹ Mounk, Y., *The People VS. Democracy. Why Our Freedom is in Danger & How to Save It*. Harvard University Press, 2018, p. 105–115.

⁶⁰ Ten pat, p. 109–110.

įrodinėja, kad jei DI sistemos pasieks vidutinio žmogaus skaičiavimo efektyvumo lygį, tai darbininkų ir žemesnioji dalis vidurinės klasės išnyks – gamyboje juos pakeis robotai⁶¹.

Todėl technologiškai pažangiausių šalių elitui atsiras galimybė nekreipti dėmesio į plačiųjų masių nuomonę, protestus ir poreikius, o jei prireiktų, jų pasipriešinimą galėtų malšinti pasitelkdami robotų armijas. XXI amžiuje masės netektų pasyvaus pasipriešinimo galios (nes jų įgūdžių tiesiog nereiktų rinkoje ar karyboje), o aktyvūs veiksmai galėtų būti efektyviai slopinami. Galios ir turto koncentracija dėl robotizacijos ir skaitmenizacijos atveria galimybes „algoritmokratijai“ ir skaitmeninėms diktatūroms. Žmonės netekdami darbo netenka ir politinės galios, o korporacijos ar (ir) valstybės įgauna galią, kuri koncentruojasi nedaugelio rankose dėl DI panaudojimo gamybai, didelių duomenų masių analizei, komunikacijai ir karybai. Dar daugiau – sintetinės biologijos ir genetinės inžinerijos pažanga sukuria prielaidas tobulinti žmogaus intelektą ir emocines savybes⁶².

Kompiuterinė debesija ir nanorobotika taip pat gali išplėsti žmonių smegenų veiklos galimybes – papildomo dirbtinio, imituojančio asmens smegenų priešakinę žievę (neokortekso), sluoksnio sukūrimas leistų nanorobotų pagalba tiesiogiai žmonėms prisijungti bevieliu ryšiu prie interneto ir per kompiuterinį debesį su kitais žmonėmis, turinčiais tokias pačias dirbtines priešakinių smegenų žievės kompiuterines imitacijas. Tokios galimybės labai pagerintų žmonių skaičiavimo, informacijos saugojimo, tiesioginio staigaus perdavimo ir komunikacijos galimybes. R. Kurzweilas, dabar kartu su komanda kuriantis tokią dirbtinę žievę *Google*, tikisi tai pasiekti apie 2030 metus⁶³.

R. Kurzweilas teigia, kad per dešimtmetį genų inžinerija ir sintetinė biologija taip pat įgalins koreguoti žmonių imuninę sistemą, atjauninti organus, keisti juos naujais organais, kuriuose būtų individų DNR, todėl nebūtų atmetimo reakcijų bei nanorobotų pagalba stebėti, reguliuoti visą organizmo veiklą⁶⁴. Savo esme šis technologinis virsmas prilygtų žmonių kalbos evoliucijai prieš 70 000 metų, kurios atsiradimas ir lėmė *Homo Sapiens* atsikyrimą nuo kitų hominidų. Kognityvinė revoliucija vyko nuo 70 000 iki 30 000 metų ir lėmė naują *Homo Sapiens* mąstyseną ir bendravimo įgūdžius. FOXP2 geno mutacijos (genas su-

⁶¹ Ten pat.

⁶² Harari, Y. „Will the Future Be Human?“, *World Economic Forum*, 25-01-2018, <https://www.youtube.com/watch?v=hL9uk4hKyq4&t=77s> [žiūrėta 2018-04-26]; Harari, Y. „Why fascism is so tempting – and how your data could power it“, *TED*, 8 Jun 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=xHHb7R3kx40&list=PLh9Xs5KXL88hrn3VfkVc3kvh6LOnk0AP7&index=37&t=0s>

⁶³ Kurzweil, Ray, „The Future“, <https://www.youtube.com/watch?v=-1N3j8pBCNE> [žiūrėta 2018-12-30].

⁶⁴ Kurzweil, Ray, „Future of Intelligence: Artificial and Natural“, *The SuperNova Conference*, 28 September 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=1DW6thQ-bZw&t=2s> [žiūrėta 2018-12-29].

sijęs su smegenų sritimi, atsakinga už abstraktų mąstymą ir kalbos formavimąsi) pakeitė neuronų jungtis ir todėl atsirado tokia žmonių kalba, kokią žinome dabar, su galimybe kurti abstrakcijas⁶⁵.

Todėl yra tikėtina galimybė, kad technologiškai pažangiausių šalių elitas gali pagerinti savo ir palikuonių morfologinę, fiziologinę ir psichologinę kokybę per genų inžineriją ir taip pradėti genetiškai keistis ir skirtis nuo likusios žmonių populiacijos. Kadangi žmonių grupių etninės tapatybės remiasi įsivaizduojama (tariama) išplėstine giminyse, kuri koreliuoja su realia žmonių populiacijų endogamija ir atitinkamai genetinių skirtumų vidurkais⁶⁶, tai genų inžinerija turėtų skatinti dabartinių etninių grupių socialinio elito etninę diferenciaciją nuo likusių etninių grupių narių.

Jei galia visuomenėje vėl disproporciškai koncentruotųsi (kaip ankstyvojoje Antikoje ar vėlyvaisiais viduramžiais) tik kelių visuomenės sluoksnių narių rankose, tai turėtų mažinti socialinį mobilumą ir vienos kartos ribose, ir tarp kartų dėl nepotizmo įtakos. Jei socialinis mobilumas gerokai sumažėtų, tai per keletą kartų socialinės klasės taptų endogamiškos, kadangi žmonės dažniausiai tuokiasi remdamiesi trimis kriterijais: ūgiu, intelektu ir socialine padėtimi⁶⁷. Taip socialinis elitas per keletą kartų virstų iš pradžių atskiriomis „gentimis – etnosais“ ar net rasėmis.

Procesą labai pagreitinutų ir mažėjančios individo viso genomo diagnostikos kainos (dabar genomo nustatymas kainuoja apie 200 USD (2003 metais, kai pirmą kartą buvo iššifruotas žmogaus genomas, to proceso kaina buvo – 2.7 mlrd. USD, o 2006 m. vieno genomo nustatymas kainavo 300 000 USD), tačiau diagnostinė įranga kol kas yra labai brangi – vienetas kainuoja apie 900 000 USD. Tačiau po dvejų metų viena iš šios rinkos lyderių įmonė *Illumina* tikisi sukurti genų diagnostikos mašiną, kuri kainuos tik 20 000 USD)⁶⁸.

Y. Harari, remdamasis kiek skirtingais argumentais (pirmiausia augančia ekonomine nelygybe ir technologinės pažangos suteiktomis galimybėmis patenkinti elito galios ir ilgaamžiškumo siekius, ignoruodamas giminaičių atrankos ir nepotizmo svarbą), prieina panašią išvadą, kad žmonija gali suskilti

⁶⁵ Sanderson, Stephen, K., *Human Nature and the Evolution of Society*, Westview Press, 2014, p. 29-32;

Harari, Y., *Homo Deus. Glausta rytojaus istorija*. Kitos knygos, 2018, p. 137–138.

⁶⁶ Statkus, N., *Tapatybės politika etniniams konfliktams reguliuoti*. Versus aureus, 2004, p. 92–94; 98–100.

⁶⁷ Epstein, Elizabeth, and Gutman, Ruth, „Mate Selection in Man. Evidence, Theory and Outcome“, *Social Biology*, vol. 31, 3–4, 1986, p. 243–278.

⁶⁸ Buhr, S., „Illumina wants to sequence your whole genome for \$100“, *Techcrunch*, 10 Jan 2017, <https://techcrunch.com/2017/01/10/illumina-wants-to-sequence-your-whole-genome-for-100/?guccounter=1> [žiūrėta 2018-12-29]; Molteni, Megan, „Now You Can Sequence Your Whole Genome for Just \$200“, *Wired*, 11-19-2018, <https://www.wired.com/story/whole-genome-sequencing-cost-200-dollars> [2018-12-30]; National Human Genome Research Institute, „The Cost of Sequencing a Human Genome“, <https://www.genome.gov/27565109/the-cost-of-sequencing-a-human-genome> [žiūrėta 2018-12-29].

į biologines kastas. Maža turtingųjų ir galingųjų *Homo Sapiens* dalis bus naujosios eugenikos genetiškai patobulinti, o dauguma žmonių gali virsti „antžmogių ir kompiuterinių algoritmų valdoma žemesniąja kasta“⁶⁹. Socialinių, turtinių ir biologinių skirtumų persidengimas galią turinčiame elite ir pastarojo vertikalus atsiribojimas nuo likusių socialinių klasių sudarys prielaidas ilgainiui *Homo Sapiens* rūšiai evoliucionuoti atskirų rasių ar net biologinių rūšių link⁷⁰.

Jei socialiniai ir biologiniai skirtumai imtų sutapti ir būtų institucionalizuoti, tai Harari aprašomas scenarijus galėtų realizuotis. Socialinių ir biologinių skirtumų institucionalizavimas gali būti pavadintas *biometriniu rasizmu* – ideologija, kuri veikiausiai pakeistų humanistinių liberalizmo ar socializmo ideologijų likučius. Dabar sunku nusakyti svarbiausius tokios ideologijos parametrus, tačiau pagal analogiją su įprastiniu rasizmu – ideologija, skirstančią žmoniją į atskiras esmingai besiskiriančias ir turinčias skirtingas savybes bei teises politines ir socialines kategorijas pagal fizinę išvaizdą – *biometrinis rasizmas*, tikėtina, būtų paremtas biometriniais ir genetiniais žymenimis. Biometriniu rasizmu paremta endogamija per keletą kartų lemtų savitos kolektyvinės genealoginės tapatybės atsiradimą. Kitaip sakant, tikėtina, kad gali atsirasti *luomai* – „etnoso“ ir „klasės“ hibridai – turintys klasės ir etnoso bruožų. Luomai užima tam tikrą vietą darbo pasidalijime ir turi bendros giminystės pojūtį. Dirbtinai ir tikslingai koreguojant genetinę žmonių evoliuciją atsirastų akivaizdūs fiziniai ir psichiniai skirtumai, o toliau įtvirtinus laisvo sutuoktinių pasirinkimo apribojimus, *luomai galėtų virsti kastomis* – „rasių“ ir „klasių“ hibridais (taip evoliucionavo kastos Indijoje⁷¹). Panašiai viduramžių Europoje nuo XIV amžiaus susiformavus luomams atsirado atskiri nuo kitų socialinių sluoksnių kilmingųjų luomų bendros kilmės mitai, keisdami egzistavusius jau nuo V a. egalitarinius etninius mitus, apibrėžiančius priklausomybę simbolinėms bendros kilmės viduramžių karalysčių bendrijoms⁷².

Y. Harari piešia galimai niūrų žmonijos ateities vaizdą, jei neperžengiamos biologinės ribos atribos elitą nuo masių ir nutrins skirtumus oligarchinio elito viduje. Tokia raida paverstų ištisas šalis ir žemynus neberekšmingais ir privestų prie deglobalizacijos, kai atskiros „patobulintųjų“ elitų kastos sudarys atskirą „civilizaciją“ apibrėžtoje Žemės rutulio teritorijoje, kurią nuo likusios „barbarų“ žmonijos saugos robotų ir dronų armijos⁷³.

⁶⁹ Harari, Y., *Homo Deus. Glausta rytojaus istorija*. Kitos knygos, 2018, p. 308–309.

⁷⁰ Harari, Y. N., *21 Lessons for the 21st Century*. Jonathan Cape, 2018, p. 75–76.

⁷¹ van den Berghe, P. L., *The Ethnic Phenomenon*, Elsevier, 1981, p. 159–162.

⁷² Reynolds, S., „Medieval Origins Gentium and the Community of the Realm“, *History*, 68, 1983, p. 375–390.

⁷³ Ten pat.

Kaip tai galėtų veikti, demonstruoja Kinijos vykdoma politika jos valdomame Sindziango uigurų autonominiame rajone, kur gyvena apie 20 mln. žmonių, iš kurių maždaug 8 mln. yra musulmonai uigurai. Kinija plačiai naudoja sekimo priemones ir DI kontroliuoti uigurų judėjimą. Sindziange vaizdo stebėjimo kameros išdėstytos 100–200 metrų atstumu daugelio regionų miestų ir miestelių gatvėse. Kameros fiksuoja ir praeivių, ir vairuotojų veidus, automobilių numerius. Gyventojų mobiliuosiuose telefonuose yra priverstinai įdiegtos įvairios garso ir vaizdo įrašinėjimo ir vietos nustatymo aplikacijos. Duomenų bazėse uigurų tapatybės duomenys apima ne tik įprastinius asmeninius duomenis, bet ir darbovietę, pirštų antspaudus, kraujo grupę, DNR informaciją, sulaikymo įrašus, „patikimumo vertinimą“ ir duomenis apie giminaičius. Visus duomenis analizuoja „Integruota jungtinė operatyvinė platforma“ (angl. *Integrated Joint Operation Platform*), kuri pagal užduotus algoritmus identifikuoja ir sudaro įtariamų asmenų, kuriuos reikia sulaikyti, sąrašus⁷⁴.

Kitos šalys taip pat plečia biometrinių duomenų rinkimą ir naudojimą. Pagal Džordžtauno universiteto Teisės centro ekspertų teiginius, apytiksliai pusė visų amerikiečių suaugusiųjų (ir dauguma be baudžiamosios praeitis) veidų atvaizdų yra saugomi FTB prieinamose duomenų bazėse. Daugelis įmonių siūlo policijai nusikaltimų prognozavimo programinę įrangą, kuri analizuodama didžiulius duomenų masyvus turėtų padėti policijai veiksmingiau paskirstyti išteklius, nuspėjant ir užkertant kelią nusikaltimams. Pavyzdžiui, Naujo Džersio valstijoje naudojamas algoritmas, paremtas asmens amžiumi, teistumu ir atlikto nusikaltimo smurto lygiu, padeda nustatyti, ar asmuo gali būti paleidžiamas į laisvę už užstatą. Kelios JAV valstijos naudoja algoritmus, kad pateiktų rekomendacijas teismų nuosprendžiams. Mažiausiai 13 JAV miestų naudoja algoritmus, kad nustatytų asmenis, kurie gali panaudoti šaunamuosius ginklus ar tapti jų aukomis. Algoritmai pradeda savarankiškai lemti sprendimus dėl žmonių likimų ir nubausti gali ne už faktinius, bet potencialius nusikaltimus. Algoritmų veikimas nėra visiškai aiškus ir skaidrus, nes jų kūrėjai neatskleidžia tikslios jų sandaros⁷⁵.

Dirbtinis intelektas, veikdamas pagal algoritmus, jau priima savarankiškus sprendimus, kurie diferencijuoja socialines grupes finansų ir kituose verslo sektoriuose. Pavyzdžiui, *Amazon* vadybininkai nustebė, kai algoritmas pateikė

⁷⁴ „Does China’s digital police state have echoes in the West? The state can gather more information, more easily, than ever before. Do not underestimate the risks“, *The Economist*, 31 May 2018, <https://www.economist.com/leaders/2018/05/31/does-chinas-digital-police-state-have-echoes-in-the-west> [žiūrėta 2018-12-30].

⁷⁵ Fasman, Jon, „More data and surveillance are transforming justice systems“, *Technology Quarterly*, 2 June 2018, <https://www.economist.com/technology-quarterly/2018-05-02/justice> [žiūrėta 2018-12-30].

atsakymą į užduotį, kam pirmiausia turėtų būti skirta itin skubaus pristatymo paslauga. Algoritmas pasiūlė, kad paslauga būtų taikoma baltosios rasės vidutinės klasės amerikiečiams, o ne juodaodžiams žemesniosios klasės atstovams. Oro kompanija „British Airways“ pritaikė algoritmą keleivių automatiniam susodinimui lėktuve – rezultatas keistas – algoritmas nusprendė sodinti vyrus priekyje, o moteris gale⁷⁶!

Profiliavimas ir socialinių balų reitingavimo sistema, vertinanti piliečių elgesį ir taikanti socialines sankcijas, jau diegiama nuo 2014 m. ir visiškai privalomai pradės veikti visoje Kinijoje 2020 metais. Savo esme sistema biheivioristinė – už politiškai priimtina elgesį skiriamas teigiamas pastiprinimas, o už neigiamą – neigiamos sankcijos (priklausomai, kiek balų surenkama). Pavyzdžiui, už greičio viršijimą, rūkymą ne tam skirtose vietose, mokesčių nesumokėjimą laiku, per daug kompiuterinių žaidimų ar klaidingų postų socialiniuose tinkluose ir panašių nusižengimų 9 milijonams kinų sistema neleido nusipirkti lėktuvų bilietų, o 3 milijonai negalėjo keliauti traukiniu. Neigiamas socialinis reitingas užkirs kelią į prestižines mokyklas „prasikaltusiųjų“, „nepatikimųjų“ vaikams ir jiems patiems galimybes gauti geresnius darbus. Kitos sankcijos apima prievios prie interneto ribojimą, galimybę apsistoti geresniuose viešbučiuose ar auginti naminių augintinių ir t. t.⁷⁷ Gera reputacija visada buvo svarbi, tačiau dabar Kinijoje apie ją spęs labiau DI, ir svarbiausia, taip diferencijuos ir privilegijuotas ir neprivilegijuotas socialines politines klases.

Kinija taip pat planuoja visiškai įdiegti pramonėje ir tapti pasauline lydere šioje srityje DI apie 2030 metus. DI vystymui Kinija turi didelių duomenų masyvus, pakankamai mokslininkų ir technologinių žinių ir netaiko jokių etinių apribojimų saugodama šiuos duomenis, naudodama juos tyrimams bei DI vystymo ir taikymo tikslais⁷⁸. Ar Vakarų valstybėms neteks pasekti Kinijos pavyzdžiu, yra tik laiko klausimas, jei Vakarai nenori atsilikti šiose ginklavimosi varžybose?

Anksčiau pateikta ekonominių procesų analizė rodo, kad žmonių ūkinė veikla jau seniai peržengė nacionalinių rinkų sienas, nors globalios liberalios

⁷⁶ Kewley, J., „Talk in Session Three: The Way Forward at Modern Deterrence Conference 2018: Securing Societies“, *Royal United Services Institute for Defence and Security Studies*, 8 November 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=nwlxQQ9h7v8&t=1908s> [žiūrėta 2018-12-29].

⁷⁷ Ma Alexandra, „China has started ranking citizens with a creepy ‘social credit’ system — here’s what you can do wrong, and the embarrassing, demeaning ways they can punish you“, *Business Insider*, 29 October 2018, 12:06, <https://www.businessinsider.com/china-social-credit-system-punishments-and-rewards-explained-2018-4> [žiūrėta 2018-12-29].

⁷⁸ Robles, P., „China plans to be a world leader in Artificial Intelligence by 2030“, *South China Morning Post*, 01 October 2018, <https://multimedia.scmp.com/news/china/article/2166148/china-2025-artificial-intelligence/index.html>.

ekonomikos sistema ir neapėpia viso Žemės rutulio. Tarptautinių komunikacijų ir socialinių tinklų plėtra trina komunikacinius barjerus tarp nacijų kaip „įsivaizduojamų bendruomenių“. Masių reikšmės karyboje mažėjimas silpnina aktyvaus piliečių įsitraukimo į valstybės valdymą poreikį ir galimybes. Todėl susidaro ekonominės, politinės ir socialinės prielaidos išsiskirti politinių ir etninių bendruomenių riboms. Postmoderniame XXI amžiaus pasaulyje susidaro sąlygos gyvuoti didesnėms ir net mažesnėms nei nacionalinės valstybės politinėms bendruomenėms. Ir šie dariniai ima dėsningai nesutapti su etninėmis grupėmis.

Tokios tendencijos moksle, visuomenės raidoje, karyboje ir gamyboje galiausiai galėtų lemti ir demokratijos, ir nacionalinių valstybių pabaigą. Skaitmeninių diktatūrų – visuomenių, kurių socialinė struktūra būtų ekstremaliai politiškai, turtiškai, kultūriškai ir galiausiai genetiškai poliarizuota, susiformavimas logiškai turėtų atverti galimybes atsirasti visiškai kitokiems nei nacionalinės valstybės politiniams dariniams. Etninių ir politinių vienetų ribos galėtų imti nebesutapti, kai turtas ir galia visuomenėse vėl disproporciškai pradėtų koncentruotis tik keliuose etniškai (rasiškai) skirtinguose visuomenės sluoksniuose. Etninė tapatybė neišnyktų, bet įmanoma, kad formuotųsi nauji identitetai, kurie daugmaž sutaptų su socioekonominiais sluoksniais. Paradoksalu, kad infotechnologijų ir biotechnologijų pažanga gali atvesti ne į žmonijos ir pasaulio susivienijimą, bet, atvirkščiai, į deglobalizaciją ir iki šiol neegzistavusį žmonijos radikalų biologinį susiskaldymą. Tiesa, negalima paneigti, kad naujos technologinės inovacijos vėl neatkurs galios balanso demokratijos ir nacionalizmo naudai.

3. Postliberalus deglobalizuotas transnacionalistinis pasaulis

Globalizacija identiteto sferoje sudarė prielaidas palaipsniui transnacionalizuoti elitus (susikurti regioniniams elitams ir siauram globaliam elitui) bei suaktualino masių autochtonines tapatybes. Kitaip tariant, vyko identitetų globalizacija (globalizacija+lokalizacija). Todėl etninė tapatybė, kaip tokia, neišnyko ir neišnyks, tačiau labiau tikėtina, kad formuosis naujos tapatybės, kurios vis labiau ims sutapti su socialiniais ir ekonominiais sluoksniais, dideliais regionais, „pasauliniais miestais“.

Taip pat globalizacija ir modernizacija užaštrino kultūrų skirtumus politinių konfliktų bei didžiųjų pasaulio civilizacijų sandūros linijose. Kultūrinė reakcija į globalizaciją pasireiškia įtampa tarp lokalių tapatybių ir globaliza-

cijos jėgų⁷⁹. Greitėjanti tarptautinės kultūrinės ir komunikacinės infrastruktūros plėtra sudaro prielaidas formuotis kokybiškai naujai transnacionalinės elito ir profesionalų-ekspertų kultūrai⁸⁰, tačiau kol kas stokojama akivaizdžių stiprios susikūrusios peržengiančio nacionalinius ir etninius identitetus, juos nustelbiančios globalios elito kultūros įrodymų, o tarpkultūrinių civilizacinių konfliktų apraiškų apstu. Todėl taip pat galima rasti ir regionalizacijos tendencijos apraiškų ir civilizacinė priešstata pagrindžia S. Huntingtono civilizacijų konflikto teoriją.

Globalios ekonomikos desinchronizacija, didžiųjų valstybių, siekiančių tapti regioniniais dominantais, stiprėjimas ir etnokultūrinės identifikacijos sociokultūrinė vertikali poliarizacija bei horizontali fragmentacija suponuoja išvadą, kad XXI amžiaus antrojoje dekadaje globalizaciją keičia regionalizacijos tendencijos. Regione dominuojanti valstybė ar jų grupė kuria regioninius karinius-politinius ir ekonominius blokus, kuriems kai kurios nacionalinės valstybės priešinasi, o kitos prie šių imperinių blokų šliejasi. Imperija visada buvo nacionalinės valstybės antipodas⁸¹. Iš tiesų atidžiau panagrinėjus 2018 m. 193 Jungtinių Tautų valstybes nares, tik 36 (19 proc.) buvo nacionalinės valstybės pagal šiame straipsnyje vartojamą apibrėžimą – politinė bendruomenė sutapo su etnine grupe – daugiau nei 95 procentai valstybės piliečių priklausė vienai etninei grupei. Ir kaip puikiai pastebėjo Timothy Snyder, šiuolaikinėms nacionalinėms Rytų ir Vidurio Europos valstybėms alternatyva yra arba inkorporacija į atkuriamą Rusijos neoimperiją, arba gilesnė ES integracija⁸². Perfrazuojant T. Snyderį, galima pasakyti, kad visoms nacionalinėms valstybėms alternatyva yra arba imperija, arba regioninė integracija. Tačiau regionų politinės, ekonominės, civilizacinės ir etninės ribos persipina, ir tarptautinės sistemos regioninė konfigūracija lieka labai dinamiška. Lieka neaiškus ir regionalizacijos tendencijų tvarumas.

Tačiau viena aišku, kad informacijos ir transporto sektorių technologinė pažanga bei JAV liberalios hegemonijos nulemta globalizacija padarė ryškų postūmį pasaulinio masto teisei, kultūrinei ir švietimo sistemų konvergencijai ir sudarė ekonomines, socialines ir politines prielaidas formuotis didesniems ar (ir) mažesniems politiniams vienetams nei nacionalinės valstybės.

Kita vertus, nacionalizmo ideologijos proponentai nesirengia pasitrauk-

⁷⁹ Mazarr, M. J., „Culture and International Relations: a Review Essay“, *The Washington Quarterly*, Spring 1996, p. 177–195; Rothkopf, D., „In Praise of Cultural Imperialism?“, *Foreign Policy*, 1997 (107), p. 38–44.

⁸⁰ Stevenson, N., „Globalization, National Cultures and Cultural Citizenship“, *Sociological Quarterly*, 1997 (38, 1), p. 41–67.

⁸¹ Hazony, Y., *The Virtue of Nationalism*, Basic books, 2018, ch. 1.

⁸² Snyder, Th., „The Nation-State and Europe, 1918 and 2018“, *Institute of International Relations (Prague)*, 23 December 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=xBe8-QIoirI&t=799s> [žiūrėta 2019-02-27].

ti tyliai – nacionalistinių idėjų – tautų suverenumo ir tautų apsisprendimo teisės – stiprėjanti banga nuo 2014 metų nuvilnijo per Vakarų Europą ir JAV, kurios modernistinių nacionalizmo teorijų teiginiai negali pakankamai paaiškinti, o transformacinės nacionalizmo teorijos tik vėl gali konstatuoti, kad dabartinis nacionalistinių idėjų „atgimimas“ Europoje, Eurazijoje, Rytų Azijoje ir JAV patvirtina teiginius, kad nacionalizmas yra politiškai būtinas, socialiai funkcionalus ir istoriškai įsišaknijęs⁸³.

Ekspertai pastebi stiprėjantį naują politinio grupavimosi principą, naują politinę skirtį tarp globalistų ir nacionalistų tiek nacionalinių valstybių, tiek regioniniu, tiek tarptautiniu lygmeniu. Ši nauja skirtis keičia ankstesnę priešstatą tarp dešiniųjų ir kairiųjų⁸⁴. 2016 m. JAV ir Prancūzijos prezidento rinkimai, 2018 m. nacionaliniai rinkimai Austrijoje, Italijoje, Švedijoje, regioniniai rinkimai Bavarijoje, Andalūzijoje iliustruoja globalistų (internacionalistų) ir nacionalistų dichotomiją.

Ankstesnės politinės skirtys praranda aktualumą, kadangi reikšmingos socialinės, kultūrinės ar ekonominės problemos, su kuriomis susiduria ir kurias politikai turėtų spręsti, peržengia nacionalinių valstybių ribas. Ir tipiniai receptai, kuriuos siūlo politinė dešinė ar kairė, liberalai ar konservatoriai, nebeatitinka dabarties iššūkių, nes XIX amžiuje kilusios dėl industrializacijos socialinės ir politinės problemos jau senai išspręstos Vakarų šalyse. Klimato kaita, globalios liberalios ekonomikos krizė, biotechnologijų teisinis reglamentavimas, interneto reguliavimas – globalios tarptautinio masto problemos, tačiau iš esmės sprendimų priėmimo formatais lieka nacionalinės valstybės. Deglobalizuoti ekonomikos, ekologinių problemų ar sustabdyti mokslo pažangą yra neįmanoma, todėl reikia globalizuoti politiką – išvaduoti ją iš nacionalinių valstybių apribojimų, teigia Y. Harari⁸⁵. Iš tiesų reikia sutikti su juo, kad šias problemas galima spręsti ieškant globalių sprendimų – globalizuoti politiką (H. Clinton, JAV demokratų partijos, Europos Komisijos vizija). Sunku įsivaizduoti, kaip šias problemas spręstų nacionalistų siūlomas kelias – grąžinti ankstesnę galią nacionalinių valstybių piliečiams, panaikinti ar susiaurinti tarptautinių institucijų kompetencijas – renacionalizuoti politiką. Būtent, taip pasaulio reikalų tvarkymą mato D. Trumpas, V. Putinas, M. Le Penas, N. Farage⁸⁶.

⁸³ Smith, A. D., *Nations and Nationalism in a Global Era*. Polity Press, 1995, p. 160.

⁸⁴ Friedman, G., „Nationalism, Internationalism and New Politics“, *Geopolitical Futures*, November 30, 2016, [žiūrėta 2017-11-17], <https://geopoliticalfutures.com/nationalism-internationalism-and-new-politics>.

⁸⁵ Harari, Y. N., *21 Lessons for the 21st Century*. Jonathan Cape, 2018, p. 110–126

⁸⁶ Caldwell, Ch., „How to Think About Vladimir Putin“, *Imprimis*, March 2017, 46, 3, <https://imprimis.hillsdale.edu/how-to-think-about-vladimir-putin> [žiūrėta 2018-12-21].

Todėl šis nacionalizmo idealų – nepriklausomybės, tautos autentiškumo – „sugrįžimas“ į avansceną paaiškintinas ir suprastinas tik kaip nacionalizmo „gulbės giesmė“ prieš nunykimą, kurį laikinai lemia hegemoninės slinkties tarptautinėje sistemoje ir ilgosios kapitalo akumuliacijos Kondratjevo bangos B fazės pradžioje pasireiškiančios protekcionizmo ir regionalizacijos tendencijos, o nacionalizmo patrauklumą daliai „branduolio“ visuomenių vidurinei klasei užaštrina išaugę tarptautinės migracijos srautai.

Nacionalizmo pabaigą galimai rengia „visų ir visko“ *suskaitmeninimas* ir įtiklinimas bei artėjanti IV (ar III, žiūrint kaip skaičiuoti) pramonės revoliucija, apimsianti žmones, kompiuterius ir mašinas į „viską ir visus apimančią internetą“ (*Internet of Things*)⁸⁷. Revoliucinė sintetinės biologijos ir informacinių technologijų konvergencija gali sukurti visiškai naują gamybos, komunikacijos ir logistinę infrastruktūrinę platformą, galimai tapsiančia pagrindu naujai ekonominei, socialinei ir politinei santvarkai, kurioje etninės ir politinės ribos nebesutaps.

Ir svarbu suvokti, kad stringančios globalizacijos alternatyva nėra nacionalizmo ir nacionalinių valstybių vaidmens tarptautinėje arenoje regeneracija, bet greičiau stiprėjanti tarptautinės sistemos regionalizacija ir regioninių politinių karinių ir ekonominių blokų kūrimasis – jų aljansai, konkurencija ir konfliktai. Pavienės nacijos galimai nesugebės priešintis šiems blokams ir turės, greičiausiai, rinktis, prie kurių joms šlietis. Ir jei išliks demokratijos nykimo bei socialinio aižėjimo tendencijos, tai regionų tapatybės neapims visų jų gyventojų – egzistuos etnis ir kultūrinis pliuralizmas regionų viduje. Regioninės tapatybės formuosis tik elito lygmeniu – kultūriškai kreoliškos neo-eugenikos, evoliucinio humanizmo ir transhumanizmo idėjų samplaikos.

Išvados

XXI amžius daugelio socialinių mokslininkų buvo suvokiamas kaip intensyvios globalizacijos periodas, kurio galutinis rezultatas – visavertiškai integruota žmonija, kaip vientisa bendruomenė – nesidalijanti į rases, nacijas ar etnines grupes. Globalizacija, kaip ekonominis ir socialinis fenomenas, apimantis tokius reiškinius kaip kapitalo mobilumas, intensyvi tarptautinė prekyba bei gamyba, tarptautiniai sandoriai ir susitarimai, tarptautinė migracija, pasaulinė žiniasklaida, iš tiesų lėmė, kad politinė ir ekonominė nacionalinių

⁸⁷ Rifkin, J., *The Third Industrial Revolution*. Palgrave MacMillan, 2011; Schwab, K., *The Fourth Industrial Revolution*. World Economic Forum, 2016.

valstybių įtaka mažėjo, ir buvo keliami klausimai apie nacionalinių valstybių, tautų išlikimo ar transformacijos perspektyvas: kas buvo nacija vakar, yra šiaudien ir kuo ji taps rytoj.

Nacionalizmas, kaip politinė ideologija, išplito ir gyvavo, kai valstybės saugumas ir stabilumas priklausė nuo be precedentinio masiško ir aktyvaus žmonių dalyvavimo politiniuose procesuose. Žmonių savanoriškas tarnavimas valstybei buvo svarbus esminis veiksnys vyriausybėms. Tačiau nacionalizmo likimą XXI amžiuje lemia tendencija, kad vis mažiau *valstybei* reikia demokratinių valdymo metodų ir socialinės kultūrinės politikos priemonių, užtikrinančių masių sveikatą, lojalumą bei aktyvumą, pakanka paklusnumo.

Perversmas informacinių ir biotechnologijų srityse yra reikšmingiausias pasaulinis pokytis nuo Gutenbergo ir pramonės revoliucijų. Žiniasklaida ir medijos pasikeitė, švietimas, karyba ir gamyba sparčiai keičiasi – personalizuojama. Tai kelia mintį, kad vyksta fundamentali visuomeninė transformacija – atvirkštinė A. D. Smith suformuluotai „trilypei revoliucijai“, kuri sukūrė pagrindus įsivyrauti masėms, atsirasti ir paplisti nacionalizmui.

Modernistinės ir transformacinės nacionalizmo teorijos labai gerai paaiškina nacionalizmo susiformavimą ir paplitimą, o šių teorijų nurodyti nacionalizmą nulėmę veiksniai – industrializacija, masinis švietimas, masinės komunikacinės ir transporto galimybės, spauda, masinis raštingumas, masinė armija – iš tiesų palaipsniui praranda reikšmingumą išsivysčiusiose tarptautinės ekonomikos branduolio šalyse. Ir jose vykstanti nacionalistinių idėjų reanimacija greičiau yra bandymas sugrįžti į pažįstamą praeitį, nes ateitis neaiški ir bauginanti.

Kaip puikiai pastebėjo K. Popperis, mes negalime šiandien žinoti to, ką sužinosime tikrai rytoj. Ateitis yra labai neapibrėžta ir priklauso nuo mūsų visų – daugelio žmonių veiklos šiandien, rytoj ir poryt. Ir tai, ką mes darome, priklauso nuo mūsų idėjų ir norų, mūsų vilčių ir baimių. Tai priklauso nuo to, kaip matome pasaulį, ir nuo to, kaip vertiname ateities galimybes⁸⁸.

Kai Gutenbergo išrasta spausdinimo mašina ir parako šaunamieji ginklai pasklido Naujųjų laikų Europoje – ji paskendo religiniuose ir luominių monarchijų tarpusavio karuose. Niekas tuo metu neįsivaizdavo, kad šie išradimai, kartu su kapitalizmo ir pramonės raida, sukurs prielaidas tautinėms valstybėms, nacijoms – „įsivaizduojamoms“ socialiai horizontalioms politinėms kultūrinėms bendrijoms atsirasti.

Naujosios technologijos jau yra pakeliui, bet nežinome, kokius iššūkius ir kokias galimybes jos atvers, kai bus pritaikytos mūsų kasdienybėje. Ar vaiz-

⁸⁸ Popper, K., *The Lesson of this Century: With Two Talks on Freedom and the Democratic State*. Routledge, 1997, p. 81.

dų ir garsų kultūra nenustelbs abstraktaus mąstymo? Ar naujos skaitmeninės tiesioginio komunikavimo technologijos nenumarins daugelio kalbų, kurios bus neskaitmeninės? Ar apskritai kalba išliks kaip komunikavimo priemonė? Ir koks bus atsakymas į esminį politinį klausimą – kas yra priešas, o kas draugas ir kaip juos atskirti? Dėl ko verta ar neverta aukotis?

2019 m. balandis